

SPANNING

VERDEEL EN HEERS

UITGAVE VAN HET WETENSCHAPPELIJK BUREAU VAN DE SP
jaargang 20, nummer 3, juni 2018

VERDEEL EN HEERS

tekst: Redactie Foto: Martin Huijer©

De wereldwijde kloof tussen arm en rijk is enorm. De acht rijkste mensen ter wereld bezitten evenveel als de armste helft van de wereldbevolking.

Ook in ons land is de ongelijkheid groot, met name als het gaat om de vermogensverdeling. Wereldwijd is die alleen in de VS nog schever, zo blijkt uit net verschenen onderzoek van econoom Geert Reuten. De rijkste tien procent bezit hier 68 procent van alle vermogens, tegen 78 procent in de VS. Van de 53 miljard die Nederland vorig jaar rijker werd, ging 45 procent naar de rijkste 1 procent van de bevolking. Ondertussen staat de koopkracht van het grootste deel van Nederland al decennialang stil, en daalt de inkomenszekerheid voortdurend.

Een klein deel van de bevolking wordt dus snel rijker en machtiger, ten koste van de overgrote meerderheid. In dit tweehonderdste geboortear van Karl Marx zetten we deze tegenstelling neer als een tegenstelling tussen

arbeid en kapitaal. De factor kapitaal heeft vanaf de jaren tachtig steeds meer ruimte gekregen, vanuit de neoliberale ideologie dat dit tot economische voorspoed voor iedereen zou leiden. Tegelijkertijd heeft de factor arbeid sterk aan betekenis ingeboet. De machtsverschuiving valt goed af te lezen aan de arbeidsinkomensquote - het deel van de toegevoegde waarde dat in de particuliere sector per jaar wordt geproduceerd dat als inkomen wordt uitgekeerd aan de werkers. Was deze AIQ eind jaren zeventig nog 90 procent, nu is deze gedaald tot ongeveer 72 procent.

De epidemiologen Wilkinson en Pickett laten in hun baanbrekende studie *The Spirit Level* zien dat naarmate een samenleving ongelijker wordt, ongezondheid, geweld, tienerzwangerschappen, overgewicht, drugsmisbruik en psychische problemen vaker voorkomen. In een latere editie van hun boek stellen zij aan de hand van nieuwe data dat duidelijk

zichtbare inkomensverschillen ook negatieve gevolgen hebben voor onderling vertrouwen, sociale cohesie, sociale mobiliteit, pesten op school en het welzijn van kinderen. En dat deze negatieve gevolgen van inkomensongelijkheid niet alleen de armste inwoners treffen, maar ook de rijkere. Kortom: grote ongelijkheid is slecht voor iedereen.

Dit nummer van de *Spanning* laat zien wat de verschuiving van arbeid naar kapitaal inhoudt, waarom die plaatsvindt en wat de gevolgen van de groeiende ongelijkheid zijn voor gemeenschappen en de samenleving. Belicht worden de effecten op sociale samenhang, democratie, gelijke kansen in het onderwijs, de relatie tussen overheid en burgers, de sociaaleconomische veiligheidsverschillen, en de zingeving van mensen en gemeenschappen. Ook worden ideeën aangereikt over hoe we de (ideeën)strijd met de heersende klasse aan kunnen gaan.

IN DIT NUMMER

4 ER IS MEER WAARDE DAN DE MARKTPRIJS

Zonder een ander begrip van waarde zal de ongelijkheid binnen het huidige kapitalistische systeem alleen maar toenemen

Bart Linssen en Remco Bouma

8 MENSEN, MARKTWAARDE EN MOBILITEIT

In het geglobaliseerde kapitalisme worden migranten in de eerste plaats beoordeeld op hun marktwaarde

Remco Bouma

10 BELASTINGONTWIJKing VERGROOT KLOOF TUSSEN ARM EN RIJK

Belastingparadijs Nederland draagt nog steeds bij aan extreme ongelijkheid in ontwikkelingslanden

Esmé Berkhout

12 OP NAAR EEN KLASSENLOZE MAATSCHAPPIJ

Marx' analyse van de machtsstructuren die eigen zijn aan het kapitalisme is nog altijd actueel

Sara Murawski

14 'DEMOCRATIE EN KAPITALISME ZIJN CONTINU IN CONFLICT'

Volgens socioloog Wolfgang Streeck heeft de ontwikkeling van het kapitalisme onze democratie verzwakt

Eduard van Scheltinga

17 'DEN HAAG HEEFT HETZELFDE SEGREGATIE NIVEAU ALS CHICAGO'

Onderzoeksjournalist Anja Vink stelt dat de enorme segregatie in het Nederlandse onderwijs vooral voortvloeit uit de vermarkting van ons onderwijs

Tijmen Lucie

20 DE PARTICIPATIESAMENLEVING ALS SCHAAMLAP VOOR SOCIALE KAALSLAG

Een overheid die zich terugtrekt kan burgers minder aanspreken op het gemeenschappelijk belang

Arjan Vliegthart

22 NARCOSTAAT NEDERLAND?

Tekort aan politiemensen en toenemende ongelijkheid dreigen Nederland onveiliger te maken

Eduard van Scheltinga

24 'MENSEN WILLEN DAT HUN LEVEN BETEKENIS HEEFT'

Volgens psychiater Dirk de Wachter heeft de sterke toename van mensen met een burn-out vooral te maken met een gebrek aan betekenis en zingeving

Eduard van Scheltinga en Tijmen Lucie

26 'WE ZIJN GEEN KATTEN'

Een tijd van onbegrip en onbehagen vraagt om een grondige analyse van de staat van ons land

Ron Meyer

COLOFON

Spanning wordt uitgegeven door het Wetenschappelijk Bureau van de SP.

Een abonnement kost 25 euro per jaar voor niet-leden. De betaling gaat per incasso.

Abonnementenadministratie

Snouckaertlaan 70
3811 MB Amersfoort
T (088) 243 55 40
E administratie@sp.nl
Redactieadres
Snouckaertlaan 70
3811 MB Amersfoort
T (088) 243 55 35
E spanning@sp.nl

Redactie

Tijmen Lucie, Bart Linssen
Eduard van Scheltinga,
Remco Bouma
Tekstredactie
Daniël de Jongh
Redactieraad
Ron Meyer, Lieke Smits

Basisontwerp

Thonik en BENG.biz
Vormgeving
Robert de Klerk, Nenad Mečava, Gonnje Sluijs
Illustratie cover
Nenad Mečava

Tenzij anders vermeld, is op de inhoud van deze publicatie de Creative Commons Naamsvermelding-Niet Commercieel-Geen Afgeleide Werken 3.0 Nederland licentie van toepassing. creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/nl

DE SP ZET ZICH IN VOOR MENSELIJKE WAARDIGHEID, GELIJKWAARDIGHEID EN SOLIDARITEIT

ER IS MEER WAARDE DAN DE MARKTPRIJS

Tekst: Bart Linssen en Remco Bouma Illustraties: Nenad Mečava

Ongelijkheid is geen tijdelijk bijverschijnsel van economische groei, maar het logisch gevolg van een gedereguleerd kapitalisme waarbinnen kapitaal steeds machtiger kan worden ten opzichte van arbeid. Dit basale inzicht, dat sinds de opkomst van Piketty weer op de politieke agenda staat, maakt duidelijk waarom de groei van de ongelijkheid niet zal stoppen binnen dit economische model. We hebben een nieuwe kijk op waarde nodig.

Onze minister-president bestuurt niet vanuit een visie, maar vanuit zijn vezels. Zoveel maakte hij duidelijk in de Tweede Kamer, rond het debat over de afschaffing van de dividendbelasting. 'Ik voel in al mijn vezels dat we dit moeten doen,' zei Rutte, over een maatregel die in geen enkel verkiezingsprogramma stond, waar een ruime meerderheid van de Nederlanders tegen is, en die de samenleving 1,6 miljard euro per jaar kost. Wat we ermee winnen? Een beter vestigingsklimaat voor multinationals. 'Als we dit niet doen, prijzen we ons uit de markt,' verdedigt Rutte. 'Dit besluit is niet links of rechts, socialistisch of liberaal. Het gaat hier om banen.'

Niks vezels, dit is pure ideologie. Het gaat om de vraag wat je van waarde acht in een samenleving, hoe waarde tot stand komt en hoe je die rechtvaardig verdeelt. Juist het antwoord op die vragen maakt iemand links of rechts, socialistisch of neoliberal. Rutte presenteert zijn wereldbeeld als het logische gevolg van de verhoudingen in de markt, en daarom als a-ideologisch. Maar juist het blind volgen van die markt is pure ideologie. In deze visie is het leiden van Nederland weinig anders dan het leiden van de human-resourcesafdeling van visstickproducent Iglo – de baan van Mark Rutte voor hij politicus werd, bij de multinational Unilever. Het doel van beide is winstmaximalisatie,

binnen de bestaande machtsverhoudingen. De markt bepaalt, de marktpartijen volgen of faciliteren. Maar het is natuurlijk precies andersom. De politiek bepaalt hoe de markt in elkaar zit. Juist het idee dat er een vrije markt is waarop elk ingrijpen van de overheid verstorend zal werken, heeft het evenwicht tussen arbeid en kapitaal de afgelopen veertig jaar zo ongelooflijk uit het lood doen slaan. Sindsdien is de koopkracht voor de veertig procent minstverdienende Nederlanders gedaald, en die van de rijksten juist het sterkst toegenomen. We zagen de opkomst van flexwerk, nul-urencontracten en werkende armen: 'innovatie van arbeidsvoorwaarden', zoals vakbonden het cynisch noemen. De lonen stijgen veel minder dan het bbp per hoofd van de bevolking. In Nederland werden we in 2017, volgens cijfers van Oxfam, in totaal 53 miljard dollar rijker. Daarvan ging 45 procent naar de rijkste 1 procent.

Hoe de verhouding tussen arbeid en kapitaal verschoven is, zien we goed terug in de arbeidsinkomensquote. Dat cijfer staat voor het aandeel van het nationaal inkomen dat naar de factor arbeid gaat, ten opzichte van de factor kapitaal. Niet zo lang geleden ging 90 procent van het nationale inkomen nog naar de werknemers. Nu is dat minder dan 72 procent. Als de lonen sinds 1992 waren meegegroeid met de economie, berekende De Nederlandsche Bank, was het beschikbare huishoudinkomen 60 miljard hoger geweest. Dat is ruim 3.500 euro per Nederlander per jaar.

THEORIE VAN WAARDE

Hoe heeft de ongelijkheid de afgelopen decennia zo ongemerkt kunnen groeien? Tot de opkomst van Piketty werd ongelijkheid amper besproken door economen. Volgens Eli Cook, universitair docent Amerikaanse Geschiedenis, past dit in een langere trend: al honderd jaar zijn inkomens- en welvaartsverschillen een blinde

vlek voor economen. Cook legt een verband met de manier waarop door economen over waarde werd gedacht. Voor het begin van de twintigste eeuw hanteerden de meeste denkers meerdere waardetheorieën (arbeid, markt, nut, et cetera), waarbij aan de arbeidswaardetheorie bijzonder belang werd gehecht. Volgens deze theorie is het uitgangspunt bij het bepalen van waarde objectief vast te stellen. Dat is namelijk de tijd die een arbeider gemiddeld besteedt aan het bewerken van materiaal, plus de waarde van dat materiaal. Omdat de waarde van het materiaal weer terug te voeren is op de tijd die arbeiders erin hebben gestoken, is alle waarde uiteindelijk objectief vast te stellen in de hoeveelheid arbeidstijd.

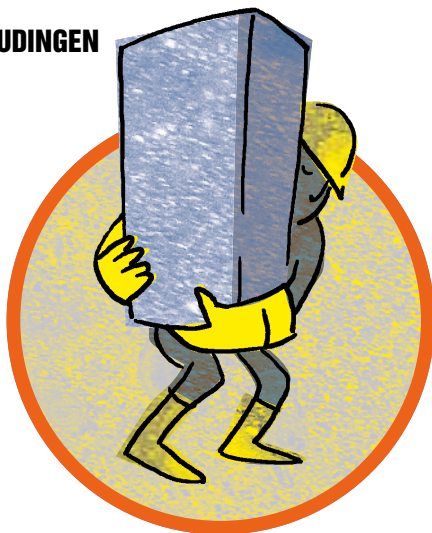
Dit was niet alleen het uitgangspunt voor revolutionaire denkers als Karl Marx, maar ook voor liberale denkers als Adam Smith en David Ricardo. Wat Marx toevoegde was dat de impliciete uitbuiting werd aangekaart: het verschil tussen de meerwaarde die een arbeider met zijn arbeid creëert, en de vergoeding dat hij voor zijn werk ontvangt. Een arbeider kreeg bijvoorbeeld één gulden per dag betaald, maar het product van zijn werk werd voor drie gulden verkocht. De kapitalist, die voor één gulden kapitaal ter beschikking had gesteld, maakte zo één gulden winst. Grote ongelijkheid kon eigenlijk alleen worden verklaard doordat arbeiders op deze manier permanent en op grote schaal werden uitgebuit.

Tot het eind van de negentiende eeuw was deze objectieve waardetheorie dominant in het economische denken van wetenschappers en filosofen. Zelfs Amerikaanse filosofen als Benjamin Franklin, die veel waarde hechtten aan het eigendomsrecht, stelden dat grote welvaartsverschillen onnatuurlijk waren en dus wel voort moesten komen uit uitbuiting van arbeiders. Volgens de arbeidswaardetheorie was ongelijkheid dus het gevolg van

DE VERSCHUIVENDE MACHTSVERHOUDINGEN TUSSEN ARBEID EN KAPITAAL

De figuren bij dit artikel laten zien hoe arbeid steeds meer ruimte verliest ten opzichte van kapitaal. De economie (bbp) groeit voortdurend, maar het beschikbaar inkomen blijft achter (figuur 1). Van elke verdiende euro gaat steeds minder naar

arbeid, en steeds meer naar kapitaal (figuur 2). Bedrijven betalen over hun inkomsten steeds minder belasting, werknemers steeds meer (figuur 3). De belastinginkomsten van de overheid komen daarmee steeds meer uit arbeid, steeds minder uit kapitaal (figuur 4.)

oneerlijke transacties, waarbij de arbeider tekort werd gedaan.

Begin twintigste eeuw veranderde de kijk op waarde radicaal. Professor John Bates Clark van de Columbia Universiteit was niet overtuigd van de uitbuiting. 'Als deze bewering wordt bewezen, dan zou elke weldenkende arbeider socialist moeten worden. Zijn ijver om het industrieel systeem te veranderen zou de maat en expressie zijn van zijn gevoel van rechtvaardigheid.' Clark stelde een ander denkbeeld voor, waarin marktwaarde centraal zou staan. Degene die bereid was het meest te betalen, bepaalde de waarde van een goed op de markt. Volgens de economie van Clark, die later bekend kwam te staan als de neoklassieke economie, is er op competitieve markten sprake van eerlijke transacties tussen vrije personen. En als de transactie eerlijk is, is de ontstane ongelijkheid rechtvaardig. Clark: '... de distributie van inkomen in een samenleving wordt gecontroleerd door een natuurlijke wet, waardoor iedereen die iets produceert de welvaart krijgt die hij creëert.' De arbeidstijd die de arbeider verkoopt op de markt, hier gezien als een natuurlijk verschijnsel in plaats van een politiek instituut, weerspiegelt volgens Clark de toegevoegde waarde die de arbeider heeft.

De strijd van arbeiders voor een eerlijk loon, afgedwongen via vakbonden, wordt dan gezien als een verstoring van die natuurlijke wet. Net als het samenspannen van kleine bedrijven. Voor de dominante macht van multinationals was nog weinig oog.

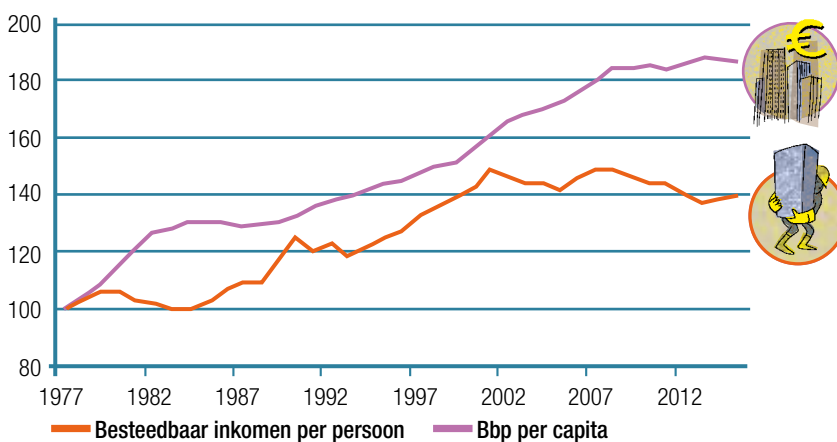
ONGELIJKHEID

Niet alleen het vertrouwen in de onzichtbare hand van de markt, geënt

op de marktwaardetheorie, maar ook economische ontwikkelingen bepaalden het politieke discours van ongelijkheid halverwege de twintigste eeuw. Door de Eerste en Tweede Wereldoorlog was de wereld in economische zin flink gelijk geworden, omdat private vermogens enorm waren afgenomen. De naoorlogse politieke consensus betekende bovendien de opbouw van de welvaartsstaat, betaald met hoge belastingen, en beschermd door sterke vakbonden. Wat ontstond was een historisch ongekennde periode van een relatief hoge mate van economische gelijkheid.

Men begon te geloven dat deze economische gelijkheid min of meer vanzelf ontstond. In de economische wetenschap werd de Kuznets-curve populair. Volgens deze theorie, die niet in strijd was met de op dat moment beschikbare data, neemt ongelijkheid af naarmate kapitalistische samenlevingen zich verder ontwikkelen. Omdat welvaarts- en inkomensongelijkheid in die tijd afnam, voornamelijk als gevolg van twee wereldoorlogen, was deze theorie een tijd lang overtuigend. Toen Reagan en Thatcher in de jaren tachtig de bijl zetten in de welvaartsstaat, kwam aan dat geloof niet direct een einde. Niet zozeer gelijkheid, maar economische vooruitgang werd het politieke mantra. Denk bijvoor-

1. HUISHOUDINKOMEN PER PERSOON LOOPT STEEDS VERDER ACHTER OP BBP

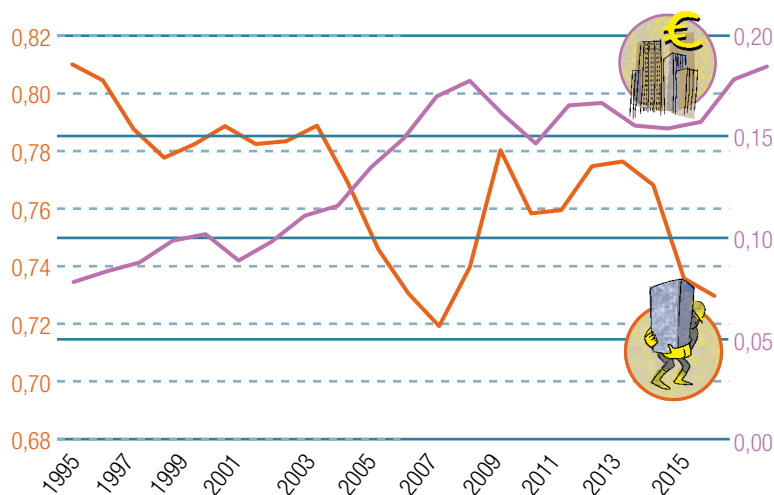

Het bruto binnenlands product per capita is de totale marktwaarde van alle in een land geproduceerde goederen en diensten per jaar, per hoofd van de bevolking. Een steeds groter deel hiervan komt niet als

besteedbaar inkomen bij terecht bij de bevolking, hetgeen samenhangt met de toegenomen bedrijfswinsten. Zie ook figuur 2.

Bron: Rabobank, bron data: CBS.

2. ONTWIKKELING ARBEIDSINKOMENSQUOTE (AIQ) EN DE WINST NA BELASTING IN DE MARKTSECTOREN

Van elke euro die in Nederland wordt verdiend gaat een steeds kleiner deel naar arbeid (AIQ, percentages op de linkeras), en een steeds groter deel naar de vergoeding voor kapitaal (winst na

belasting in marktsectoren, percentages op de rechteras.) Hierdoor blijft het besteedbaar inkomen per persoon achter bij de groei van het bbp (zie figuur 1).

Bron: FNV. Bron data: CBS

beeld aan de mythe van *trickle down*, populair geworden onder Reagan. Het idee was dat welvaart aan de top vanzelf zou doorsijpelen naar de rest van de bevolking. Het enige waar men voor moest zorgen was dat de top meer winst kon maken. In Amerika werd onder dit mantra de aandeelhouderswaarde heilig verklaard. Bedrijven zouden slechts moeten streven naar een zo hoog mogelijke waarde van hun aandelen. Via de markt zou dit vanzelf leiden tot meer welvaart voor iedereen.

AKKOORD VAN WASSENAAR

In Nederland was het 'Akkoord van Wassenaar' het onofficiële startpunt van deze trend. In de economische crisis begin jaren tachtig, sprak de vakbeweging met de werkgevers af dat de lonen konden worden gematigd. In ruil daarvoor zou er arbeidsduurverkorting komen, zodat de werkloosheid omlaag zou gaan. Het akkoord was het recept voor economische groei, maar leidde ook tot een steeds lagere arbeidsinkomensquote. Van arbeidsduurverkorting kwam op de langere termijn niet veel terecht, terwijl de loonmatiging erg sterk was. Maar in de decennia van economische groei die volgden, viel de toenemende ongelijkheid die mede het gevolg was van de achterblijvende lonen niet gelijk op. Wanneer het onderwerp toch ter sprake kwam, werd de

toenemende ongelijkheid door liberalen én sociaaldemocraten verdedigd. Vaak werd de filosoof John Rawls aangehaald, die in zijn boek *A Theory of Justice* betoogt dat ongelijkheid eigenlijk geen probleem is. Zijn idee was het volgende. Wanneer we ons een voorstelling zouden maken van de ideale wereld, zonder dat we

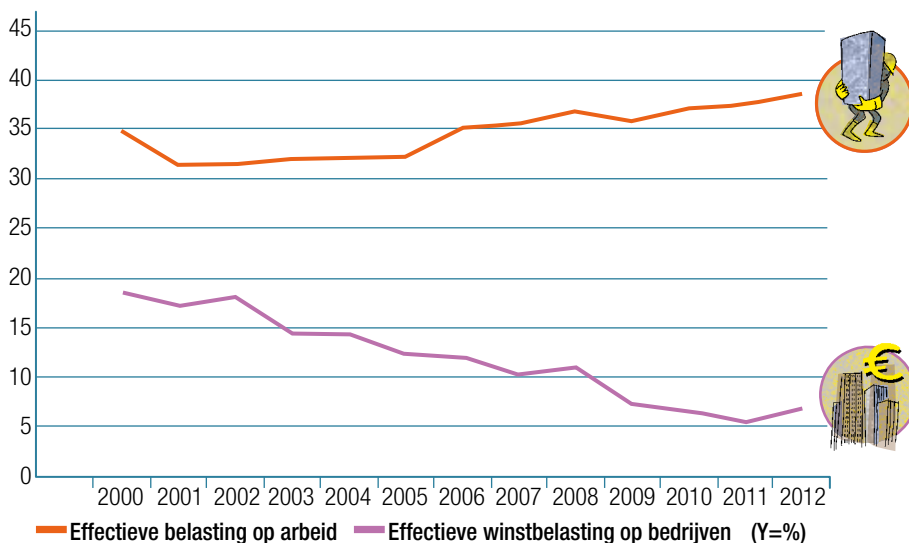
zelf zouden weten welke positie we in die wereld zouden innemen, dan zouden we kiezen voor een wereld waarin diegene die het slechtst af is, in absolute zin het beste bestaan heeft. Ook al zijn er anderen in diezelfde maatschappij die het nog veel beter hebben.

Uiteraard was Rawls populair bij (neo) liberalen, maar juist ook bij sociaaldemocraten als Wouter Bos. Zowel in Nederland als daarbuiten gebruikte men Rawls' werk om economische ongelijkheid goed te praten. Als de hele maatschappij profiteert van het werk van een bankier, dan is het toch prima dat die bankier daar flinke bonussen voor krijgt? Het bleek een mythe die in economisch voorspoedige tijden goed vol te houden was.

PIKETTY

Na de kredietcrisis van 2008 begon dit wereldbeeld te wankelen. Onderzoekers als Atkinson, Salverda en Suez, altijd al kritisch op de groeiende ongelijkheid, kregen een podium. In 2013 verscheen het boek *Kapitaal in de 21ste eeuw*, van de Franse econoom Thomas Piketty. Met een ongekennde verzameling van data en zonder angst om ook politieke uitspraken te doen, zette hij de groeiende ongelijkheid bovenaan

3. EFFECTIEVE BELASTINGDRUK OP CONSUMENTEN, ARBEID EN BEDRIJVEN IN NEDERLAND

De effectieve belastingdruk is het percentage van de inkomsten die bedrijven en werknemers aan belasting afdragen. Door de verlaging van de tarieven van de vennootschapsbelasting heft Nederland nu

minder vennootschapsbelasting dan vijftien jaar geleden, terwijl de bedrijfswinsten gestegen zijn.

Bron: SOMO. Bron data: Eurostat

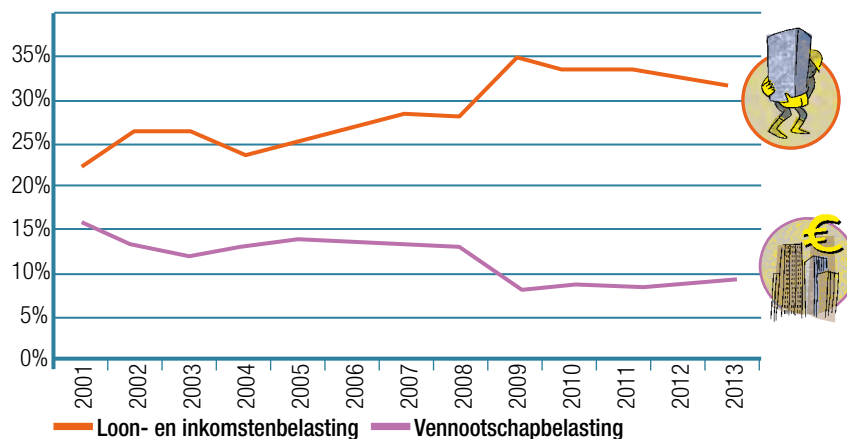
de wereldwijde politieke agenda. Volgens Cook waren er twee redenen voor Piketty's succes. De eerste was zijn relatief eenvoudige argument dat ongelijkheid het gevolg was van steeds verdergaande concentratie van onverdiende welvaart, in de handen van een onproductieve klasse van renteniers. Piketty toonde aan dat de relatieve gelijkheid na de Tweede Wereldoorlog niet het natuurlijke gevolg was van de ontwikkeling van kapitalistische landen. Het was juist de uitzondering op de economische geschiedenis, ontstaan door de uitzonderlijke omstandigheden na de grote oorlogen.

De tweede reden waarom Piketty volgens Cook goed aansloeg, was dat hij een simpele oplossing bood voor de extreme ongelijkheid: een wereldwijde belasting op vermogen. Daarmee zou het elites onmogelijk worden gemaakt om eeuwig te blijven profiteren van hun verzamelde vermogen. Hiermee legde Piketty de vinger op de zere plek voor de politiek. Kapitaal is door politieke keuzes vanaf de jaren tachtig nauwelijks meer aan landen gebonden. Hierdoor kan het Nederland en andere landen tegen elkaar uitspelen. Dat is precies wat Mark Rutte tot in al zijn vezels voelt. Nederland moet mee in de race, ook als die naar de bodem leidt.

Hoe groot deze druk is, blijkt uit de dubbelzinnige houding van liberale en sociaaldemocratische politici over belastingontwijking. Als dominee zegt Nederland dat we belastingontwijking internationaal moeten aanpakken. Maar ons koopmansinstinct, leunend op de marktwaardetheorie, zegt dat we juist meer multinationals, agentschappen en doorvoerindustrieën moeten binnenhalen, door de belasting die Nederland heft op hun activiteiten zo laag mogelijk te houden. Ziehier de 1,6 miljard dividendbelasting (de werkelijke opbrengst van de dividendbelasting in 2017 en 2018, zo bevestigde minister Hoekstra van Financiën) die we buitenlandse aandeelhouders van multinationals cadeau doen. Als we in dit tempo doorgaan, zo berekende de ngo Tax Justice, heft in 2052 geen enkel land meer belasting op winst en dividend van bedrijven. Hiermee holt het kapitaal gemeenschappen uit. Lonen dalen, arbeids-

OPBRENGST UIT DE VENNOOTSCHAPSBELASTING EN LOON- EN INKOMSTENBELASTING

Als percentage van de totale belastinginkomsten van de Nederlandse overheid

Bedrijven financieren een steeds kleiner deel van de inkomsten van de Nederlandse overheid. Werknemers financieren een

steeds groter deel van onze collectieve uitgaven.

Bron: FNV en SOMO

voorwaarden verslechteren en belastingopbrengsten dalen. Volgens SOMO betalen bedrijven effectief nog slechts 7 procent belasting over hun winst, terwijl burgers maar liefst 38 procent van hun inkomsten moeten afstaan (zie figuur 3). Ze dragen steeds minder bij aan de staatsfinanciën, waardoor de collectieve sector wordt ondermijnd (zie fig. 4). Bovendien lopen andere landen honderden miljoenen mis doordat Nederland belastingontwijking faciliteert.

NIEUW VERHAAL OVER WAARDE

Voorlopig zal Piketty's wereldwijde belasting op kapitaal er niet komen. Dat geldt ook voor de alternatieven: harde of zachte kapitaalcontroles, of verregaande zeggenschap van werknemers. Dat komt omdat we onze kijk op waarde niet bevragen. De marktwaardetheorie rechtvaardigt dat Nederland met andere landen concurreert op belastingvoorwaarden om internationaal kapitaal aan te trekken. Pas als we erkennen dat we vooroplopen in een spel waarin iedereen verliest, inclusief wijzelf, ontstaat er politieke ruimte voor een antwoord.

Onlangs kaartte innovatie-econome Mariana Mazzucato het probleem van één dominante waardetheorie nog eens aan: 'Door het gebrek aan debat over waarde in vakgroepen Economie konden business-schools het woord kapen: het concept van aandeelhou-

derswaarde wordt theoretisch amper aangevochten.' Dat geldt zeker ook in Nederland. Het platform *Rethinking Economics* publiceerde onlangs een rapport over de staat van het economie-onderwijs in Nederland. De cijfers waren ontluisterend. Zesentachtig procent van de opleiding wordt besteed aan de theoretische stroming die is voortgekomen uit de ideeën van Clark en later Hayek, Friedman en de Chicago School: de neoklassieke economie. Het rapport waarschuwt voor de gevolgen van deze eenzijdige benadering van economie, waarbij de sociale en politieke aspecten van de markt veelal genegeerd worden. 'De neoklassieke theorie veronderstelt dat geld neutraal is, beschrijft banken doorgaans als pure intermediair en negeert macht', recenseert Follow the Money het onderzoek. 'Theoretische aannames die niets met de werkelijkheid te maken hebben. Een sprookjesachtige werkelijkheid... Pure fictie', aldus het onderzoeksplatform.

Deze neoklassieke, sprookjesachtige werkelijkheid vormt nu grotendeels het wereldbeeld van de toekomstige generatie ambtenaren, leraren, journalisten, politici en beleidsmakers. Daarbinnen lijken ideeën als die van Piketty inderdaad radicaal. Terwijl juist de groeiende ongelijkheid binnen dit economische systeem een bom onder de samenleving legt. Dat voelen wij dan weer in al onze vezels.

MENSEN, MARKTWAARDE EN MOBILITEIT

Tekst: Remco Bouma Foto en bewerking: SP Amsterdam

In het geglobaliseerde kapitalisme is iemands marktwaarde de voornaamste determinant van diens mobiliteit. Expats halen we binnen als menselijk kapitaal; vluchtelingen beantwoorden niet aan de marktvraag. Omdat op een gemeenschap geen prijs te plakken is, registreert het systeem geen waardeverlies bij de afbraak ervan.

Twee boodschappen van onze regering voor buitenlanders:

‘Doe het niet. Kost veel geld. Levensgevaarlijke risico’s en je komt onderaan de lijst.’

‘We zijn volledig toegewijd. (...) We helpen jullie met het vinden van huizen voor jullie gezinnen, scholen voor jullie kinderen, en een baan voor jullie partners. Don’t worry, we will be there all the way.’

Eén van deze uitspraken is gericht aan de medewerkers van het medicijnagentschap EMA, dat Amsterdam na veel lobbyen binnenhaalde nu het uit Londen vertrekt. De ander is een Twitterbericht van premier Rutte aan ‘vluchtelingen die oversteek overwegen’. Een vraag is het al niet meer te noemen, welke uitspraak voor wie is. We hebben humaniteit en mensenrechten verbonden met de marktwaarde van mensen. Het is zo vanzelfsprekend geworden dat we de logica erachter niet eens meer bevragen.

“Ik kan de hele wereld over reizen voor mijn werk”, zegt Farish Noor, een hoogleraar Internationale Politiek uit Maleisië, in de Groene Amsterdammer. “Net als de expats, de professionals, het ‘human capital’. Ik ben de goede reiziger, omdat ik een dienst kan leveren waar de markt om vraagt. Vluchtelingen beantwoorden niet aan de marktvraag.”

Feitelijk gaan we met mensen weinig anders om dan met kapitaal. Levert het ons wat op, dan willen we het hebben. Of het nu een bedrijf is, een

mens, of een brievenbus van een multinationale onderneming die Nederland gebruikt als route om buitenlandse winsten belastingvrij weg te sluizen. Kost het ons geld, dan willen we het niet.

“De termen menselijk kapitaal en vluchteling zijn keerzijden van dezelfde medaille”, zegt Noor. “Het is de markt die uitmaakt wie kan reizen en wie niet. We hebben ook geen mensen meer. Alleen consumenten en producenten. We zijn factoren [geworden] in marktcalculaties.”

SELECTIEVE IN- EN UITSLUITING

Leven we in een tijd van ongekende mobiliteit of van onvrijwillige opsluiting? Het is allebei waar, zegt Hein de Haas, migratiedeskundige. Het hangt ervan af waar ter wereld je geboren wordt. Beide begrippen hangen samen. Hoe meer mogelijkheden tot mobiliteit, hoe meer onvrijwillige opsluiting ook van hen op wie niemand zit te wachten.

Beweging van mensen, goederen, ideeën en kapitaal zijn historisch altijd verbonden geweest. Deze tijd knipt ze los: wel open grenzen voor kapitaal, goederen en ideeën, maar niet voor mensen. Kapitaal dat wordt gewonnen met mijnbouw in bijvoorbeeld Malawi kan vrij Nederland instromen en via hier naar belastingparadijzen verdwijnen, maar mensen uit Malawi weren we. Een Syriër moet, om asiel te krijgen in de Europese Unie, eerst Europa binnenkomen. Na een miljard investeren in het dichtzetten van onze buitengrens wordt dat steeds onmogelijker. Van alle migratiedoden ter wereld valt driekwart aan de grenzen van de Europese Unie. Daarmee is de buitengrens van de EU met afstand de dodelijkste grens ter wereld, met meer dan 30.000 doden sinds 2001.

Globalisering is geen gelijk verspreid, evenwichtig proces, zegt de Spaanse socioloog Manuel Castells. Eerder

moeten we het begrijpen als een proces van selectieve in- en uitsluiting van bepaalde gebieden, producten en groepen mensen. De spelregels van dit proces mogen opstellen, het kunnen bepalen wat wel en niet legaal is, dat is de definitie van macht. De Poolse socioloog Zygmund Bauman spreekt over ‘menselijk afval’: de groepen die over blijven nadat de selectieve globalisering alles van waarde heeft ingesloten.

In de huidige logica is alles wat goed is voor ons bbp, als totaal misplaatste weergave van onze economie, ook goed voor Nederland. Zo kun je verklaren dat Amsterdam vorig jaar in Londen adverteerde met de tekst: “Als je doorhebt dat het je maandelijks huur is, niet je wekelijkse.” De komst van bedrijven en expats uit Londen vergroot namelijk ons bbp. ‘Wie bedenkt nou zoiets?’, zei toenmalig SP-raadslid Tiers Bakker bij de NOS. ‘Terwijl Amsterdammers die in onze stad hun wortels hebben de stad uit moeten omdat de huizen onbetaalbaar worden, prijst Amsterdam Marketing de stad aan omdat de huren er goedkoper zijn dan in Londen.’

Volgens dezelfde logica verdienen expats (gedefinieerd met een jaarinkomen boven de 37.000 euro), 30 procent van hun salaris belastingvrij. Andere arbeidsmigranten betalen sociale premies in het land van herkomst, en zijn daarmee al snel goedkoper dan Nederlandse werknemers voor dezelfde functie.

Het is de gedachte achter een Europese interne markt, vanuit de veronderstelling dat die efficiënter werkt als vraag en aanbod samenkomen binnen een grotere zone. Maar mobiliteit van mensen werkt niet als die van kapitaal. Op een open markt kan kapitaal elk moment de plek zoeken waar het het meest rendeert. Pas dezelfde logica toe op mensen en er ontstaat verdringing, uitbuiting,

schijnconstructies, druk op de lonen en afbraak van gemeenschappen. Elke structuur wordt tijdelijk, zolang het rendoert. Je ziet het zelfs in hoe we onze omgeving inrichten: steeds meer kantoren hebben het interieur van een vertrekhal. Maar omdat op een gemeenschap geen prijs te plakken is, registreert het systeem geen waardeverlies bij de afbraak ervan.

DRAAGVLAK IN DE VERZORGINGSSTAAT

Het is paradoxaal dat natiestaten mensenstromen steeds meer controleren, zegt Bauman, omdat ze verder steeds meer bevoegdheden uit handen geven. Zeggenschap is afgestaan aan supranationale, weinig democratische organen als de Europese Unie en de Wereldhandelsorganisatie. Binnen de landsgrenzen zijn collectieve structuren in de zorg, de huisvesting en het openbaar vervoer ontmanteld en geprivatiseerd. De inkomenszekerheid van de beroepsbevolking is sinds 1980 met 34 procent gedaald, berekende de Utrechtse hoogleraar Cok Vrooman. Elke dag gaan 119 corporatiewoningen de markt op. De koopkracht van de armste veertig procent van Nederland is lager dan in 1977.

Op die manier breekt de overheid zelf de zekerheid onder mensen weg. Dat vermindert het draagvlak voor migratie, concluderen onderzoekers van de Universiteit Groningen. De ander wordt sneller als bedreiging gezien wanneer eigen zekerheden wankelen en mensen concurreren binnen schaarste.

Ook het discours van de overheid beïnvloedt het draagvlak, volgens dezelfde studie. Een overheid die streeft 'naar de nul', in de woorden van Rutte, zet vluchtelingen neer als een probleem dat opgelost moet worden, niet als een realiteit die er altijd zal zijn en waarop we zelf, door ons buitenlands beleid, mede invloed hebben. Ook vermindert zo'n discours de speelruimte van sociale bewegingen die de status quo rond vluchtelingen bevragen via directe actie, zegt criminoloog Sharon Rikering.

Eind 2011 besloot het Centraal Orgaan opvang Asielzoekers (COA) locaties te sluiten, omdat 'het aantal

asielzoekers in de opvang daalt en de verwachting is dat de daling door blijft zetten.' De oorlog in Syrië was net volop losgebarsten. Toen de vluchtelingen uit die oorlog in Europa asiel aanvraagden, leek Nederland totaal onvoorbereid. Het past in de benadering van het COA als een onrendabel staatsorgaan dat zo klein mogelijk gehouden moet worden, in plaats van een invulling van internationale verdragen en solidariteit vanuit een van de rijkste landen ter wereld.

In 2015 kwam Klaas Dijkhoff, toenmalig staatssecretaris van Justitie, aan in het Drentse dorpje Oranje. Net voor een bus van nog eens 700 asielzoekers arriveerde, bovenop de 700 asielzoekers die al zouden komen. De bewoners waren woest. Hun was niets gevraagd, zelfs niets meegedeeld. Oranje telt 140 inwoners. 'Het gaat niet om de vluchtelingen,' zei een van hen. 'Het gaat erom dat de politiek haar belofte niet houdt.'

In die zin werkt de opvang van asielzoekers weinig anders dan het plaatsen van windmolens: mensen snappen het belang ervan echt wel, maar de lusten en de lasten moeten eerlijk verdeeld worden. Zeventig procent van de Nederlanders is vóór

Foto boven: 'Wanneer je doorhebt dat het je maandelijkse huur is, niet je wekelijkse.' Met deze tekst adverteerde Amsterdam Marketing in Londen, om expats en bedrijven binnen te halen die vertrekken vanwege de Brexit.

Foto onder: 'Wanneer je doorhebt dat lokale bewoners de stad uit moeten vanwege jou.' Deze reclame, op Amsterdamse reclameborden, was de ludieke reactie van de SP op bovenstaande advertentie.

het opvangen van vluchtelingen. Het probleem zit vaak in de uitvoering. Het voelt wrang als je omgeving ingrijpend verandert, en anderen er een goede naam of financieel voordeel mee opstrijken.

Ook moeten we af van het idee van competitie om schaarse voorzieningen. Wat als elke vorm van steun voor een vluchteling of statushouder ook altijd beschikbaar zou zijn voor, of altijd ten goede zou komen aan de al aanwezige bevolking?

In 2015 werd de Rotterdamse achterstandswijk Beverwaard landelijk nieuws vanwege protesten tegen een gepland asielzoekerscentrum. Op inloopavonden, opgezet door de SP Rotterdam, bleek dat bewoners de opvang vooral als de zoveelste middelvinger van de politiek in hun richting ervoeren. De SP steunde de komst van het asielzoekerscentrum, maar diende ook moties in voor de aanpak van armoede, schulden, onveiligheid en achterstallig onderhoud. Ook kreeg de SP een motie aangenomen om de opvang zo veel mogelijk bij lokale ondernemers te laten inkopen.

Dik twee jaar later is er ruim een miljoen euro in de wijk geïnvesteerd. De opvang, die er ook kwam, draait zonder problemen. 'We zijn opgehitst', zegt een bewoner in de Volkskrant. 'We hebben ons gek laten maken.'

Alles begint met een andere kijk op de waarde van mensen dan die van de huidige marktlogica. Een kijk die iemands menselijke waarde weer centraal stelt, niet alleen iemands marktwaarde.

BELASTINGONTWIJKING VERGROOT KLOOF TUSSEN ARM EN RIJK

Tekst: Esmé Berkhout Foto: flickrCC

Nederland staat bekend als belastingparadijs voor grote internationale bedrijven. Decennialang is het multinationals op vele manieren mogelijk gemaakt om belasting te ontwijken. Ons land ging zo de concurrentie aan met andere landen, die maakte dat zowel hier als elders de belastingdruk is verschoven van grote bedrijven en rijke individuen naar mensen met een laag of gemiddeld inkomen.

Er is de laatste jaren veel ophef geweest over belastingontwijking en over de rol van belastingparadijzen als Nederland. Zowel rijke als arme landen verliezen jaarlijks miljarden aan inkomsten en dit is niet te verteren voor burgers die het contrast zien tussen extreme rijkdom van een kleine elite en hun eigen gebrek aan toegang tot gezondheidszorg of kwalitatief goed onderwijs. Terwijl wereldwijd armoede de afgelopen 25 jaar gelukkig enorm is gedaald, is extreme ongelijkheid toegenomen. En deze extreme ongelijkheid belemmert de verdere terugdringing van extreme armoede. Volgens de meest recente cijfers hadden vorig jaar 42 mensen evenveel vermogen als de armste helft van de wereld. Armoede is een gevolg van de ongelijke verdeling van macht en invloed. Grote bedrijven en extreem rijken gebruiken hun invloed om de regels naar hun hand te zetten. Extreme ongelijkheid draagt ook bij aan sociale problemen en instabiliteit in landen. Eerlijke belastingen spelen een cruciale rol bij het terugdringen van ongelijkheid.

INFORMATIE EN MACHTSONGELIJKHEID

Doordat via klokkenluiders en journalisten naar buiten is gekomen hoe grote bedrijven en rijke individuen belasting ontwijken of ontduiken door gebruik te maken van landen als Luxemburg, Panama, Bermuda en Nederland konden overheden de noodzaak voor maatregelen niet verder ontkennen. De rol

van Nederland als belastingparadijs is zowel vanuit het maatschappelijk middenveld als door wetenschappers regelmatig onderzocht en beschreven. En door gebruik te maken van de Wet Openbaarheid Bestuur is daarbij duidelijker geworden waardoor Nederland een belastingparadijs is, vooral voor internationale bedrijven: werkgeversclubs en belastingadvieskantoren hebben enorm veel invloed op de politiek. Geredeneerd vanuit hun belangen (of die van hun cliënten) is het verhaal dat Nederland, door belastingconcurrentie aan te gaan met andere landen, investeringen en werkgelegenheid aan zal trekken. Dit is door verschillende kabinetten met gebrekkige (cijfermatige) onderbouwing als waarheid aangenomen en leidt tot op de dag van vandaag tot problematische belastingregels.

Zo behoudt Nederland de innovatiebox, terwijl uit evaluaties is gebleken dat er veel betere manieren zijn om innovatie te stimuleren. De innovatiebox kost Nederland jaarlijks honderden miljoenen en is er vooral omdat steeds meer andere landen ook iets dergelijks bieden aan grote bedrijven.

Ook wil dit kabinet nog niet de zaag zetten in schadelijke belastingafspraken met bedrijven: bepaalde 'rulings' waarmee bedrijven belasting kunnen ontwijken. Sommige Nederlandse belastingafspraken met bedrijven bieden meer ruimte voor misbruik dan in veel andere landen mogelijk is. Dit komt ook door het gebrek aan transparantie. Waar België bijvoorbeeld alle belastingafspraken geanonimiseerd openbaar maakt, is Nederland nog steeds niet bereid verder te gaan dan het delen van inhoud met andere landen.

Niet alleen vanuit de overheid zou er meer informatie publiek beschikbaar gemaakt moeten worden; van bedrijven zou dit ook geëist moeten worden. Zo hoeven bedrijven nog steeds hun gegevens niet openbaar te maken over activiteiten en belastingafdracht per land en wereldwijd. Hierdoor blijft het gissen waarom enorm veel winst genoteerd staat in belastingparadijzen en zijn burgers te weinig in staat overheden en grote bedrijven ter verantwoording te roepen. Positief is dat Nederland een van de landen is die vinden dat er een

De Amsterdamse Zuidas staat met duizenden brievenbusfirma's symbool voor Nederland belastingparadijs.

Europese afspraak moet komen voor deze publieke transparantie.

INTERNATIONALE SAMENWERKING TEGEN EXTREME ONGELIJKHEID IN PLAATS VAN CONCURRENTIE

In plaats van de concurrentie met andere landen nog verder aan te gaan zou Nederland juist maatregelen moeten steunen om die tegen te gaan. Het huidige kabinet erkent dat er een risico is op een ‘race naar de bodem’ door de concurrentie tussen landen. Het risico is dat bedrijven steeds minder belasting over hun winsten hoeven te betalen en dat zo de belastingdruk verder verschuift naar mensen met een laag of gemiddeld inkomen.

Volgens cijfers van het KPMG uit 2018 lag in 1990 het gemiddelde winstbelastingtarief in rijke OESO-landen op ongeveer 40 procent en was dit in 2000 gedaald naar 32 en in 2017 naar 24,7 procent. De Financial Times berichtte recent dat het belastingtarief dat multinationals effectief betalen (na gebruikmaking van verschillende belastingkortingen of ontwijkingsconstructies) is gedaald van 35 procent in de jaren negentig naar 20 procent of minder in 2016.

Het huidige kabinet heeft een aantal positieve voornemers om belasting-

ontwikking naar (andere) belastingparadijzen tegen te gaan, maar veel plannen moeten nog concreet uitgewerkt worden. Tegelijkertijd is dit kabinet van plan de dividendbelasting af te schaffen, waardoor – volgens analyse van het ministerie van Financiën – Nederland het risico loopt vaker gebruikt te worden in internationale belastingontwijkingsconstructies van grote bedrijven. Bovendien kost het Nederland 1,4 miljard euro [zelfs 1,6 miljard volgens de nieuwste cijfers van het ministerie van Finan-

Werkgeversorganisaties en belastingadvieskantoren hebben enorm veel invloed op de politiek

ciën, red.], zonder bewijs of zelfs maar overtuigende theorie dat dit gecompenseerd zal worden door toenemende investeringen en werkgelegenheid in Nederland. Wederom volgen deze plannen op een effectieve lobby vanuit grote bedrijven voor deze afschaffing. In een recent interview in NRC Handelsblad gaf staatssecretaris Snel aan dat “je moet geloven in de maatregel of niet”. De komende tijd zullen verschillende organisaties, waaronder de maatschappelijke organisaties die verenigd zijn in Tax Justice Nederland, actie voeren om de dividendbelasting te behouden.

Het verbeteren van nationale en internationale belastingssystemen is van groot belang, vooral ook voor ontwikkelingslanden. Volgens IMF halen lage- en midden inkomenslanden gemiddeld zo’n 16 procent van hun inkomsten uit de winstbelasting. Ze hebben vaak ook een hoger belastingtarief, vergeleken met rijkere landen. Terwijl deze landen de inkomsten uit de winstbelasting niet kunnen missen, is het voor veel bedrijven dus heel aantrekkelijk om te kijken of een deel van de winst gerapporteerd kan worden in landen waar het belastingtarief aanzienlijk lager is; en belasting te ontwijken in ontwikkelingslanden. En te vaak bieden ook ontwikkelingslanden belastingvoordelen aan bedrijven zonder dat daar een goede onderbouwing voor is. Te vaak is daarover te

weinig transparantie richting bijvoorbeeld parlementen en publiek. Positief is wel dat er steeds meer overeenstemming is tussen overheden, ngo’s en ook bedrijven dat dit anders moet. Zo zijn Britse ngo’s, waaronder Oxfam, en vertegenwoordigers van 190.000 Britse bedrijven recent tot een gezamenlijke aanbeveling gekomen ten aanzien van belastingvoordelen in ontwikkelingslanden: deze zouden alleen verstrekt moeten worden na een transparante procedure en op basis van een ‘evidence-

based’ (op feiten gebaseerde, –red.) beoordeling van de te verwachten economische en sociale gevolgen.

Het risico op belastingontwikking uit ontwikkelingslanden en de gevolgen van concurrentie tussen landen met verschillende belastingvoordelen maakt internationale samenwerking tegen de race naar de bodem zeer noodzakelijk. Landen zouden meer overeenstemming moeten bereiken over waar de winst belast zou mogen worden – ook meer in het belang van ontwikkelingslanden, waar vaak niet de hoofdkantoren zitten van bedrijven die er actief zijn. En er zou meer samengewerkt moeten worden op regionaal en mondiaal niveau om te komen tot minimale effectieve tarieven voor winstbelasting. Hiervoor is het nodig dat er een grondig debat wordt gevoerd over de wenselijkheid van belastingconcurrentie tussen landen. En dan niet alleen met betrekking tot winstbelasting voor bedrijven, maar ook wat betreft het belasten van vermogens van extreem rijken. Ook voor de extreem rijken laten landen namelijk nog steeds te veel mogelijkheden open vermogens onbelast in belastingparadijzen te parkeren.

Esmé Berkhout is belastingdeskundige bij Oxfam Novib en zet zich als beleidsadviseur in voor eerlijke belastingen wereldwijd.

OP NAAR EEN KLASSENLOZE MAATSCHAPPIJ

Tekst: Sara Murawski Foto: flickrCC

In 2018 is het tweehonderd jaar geleden dat Karl Marx geboren werd. Naast filosoof, historicus, journalist, econoom en socioloog was hij een politiek denker die als geen ander begreep wat macht betekent. Marx' verdienste is dat hij zijn leven gewijd heeft aan het inzichtelijk maken van de machtsstructuren die eigen zijn aan het kapitalisme.

De kapitalistische samenleving anno vandaag ziet er anders uit dan in Marx' tijd: technologische innovatie, de financiële globalisering, internet en digitalisering, flexcontracten en *crowdworking*, het zijn allemaal ontwikkelingen die na zijn tijd en analyses intraden. Toch zijn de ideeën van Marx nog altijd springlevend en zeer bruikbaar om de herkomst en maatschappelijke gevolgen van deze ontwikkelingen te begrijpen vanuit een actuele kapitalisme-kritiek. Marx' analyse voert ons terug naar het begin

van het kapitalisme; een geschiedenis die we tot op de dag van vandaag bevestigd zien in de kapitalistische machtsverhoudingen, en die we moeten doorgronden om vanuit het hier en nu een alternatieve maatschappijvisie te kunnen ontwikkelen.

Ondanks de diverse gedaantes waarin het kapitalisme zich voordoet (door de tijd heen, maar ook in verschillende landen en culturen), zijn er een aantal begrippen en mechanismen te ontwaren die in elke variant van het kapitalisme voorkomen. Althans, tot op heden. Zo is kapitaal – niet verbazingwekkend – een essentieel begrip in de marxistische analyse. Kapitaal stelt een maatschappelijke dynamiek en machtsverhouding voor, die als doel heeft om meerwaarde te scheppen ten koste van de factor arbeid en daarmee ongelijke klassenverhoudingen in stand te houden. De klassenstrijd is het resultaat van de belangentegenstelling tussen arbeid en kapitaal. De kapitalistische klasse, in bezit van de productiemiddelen, buit de arbeidersklasse uit door

loonarbeiders te onderwerpen aan de continue groei van het kapitaal.

HET GEHEIM

De ontstaansgeschiedenis van de kapitalistische productiewijze heeft haar oorsprong in wat Marx de 'oorspronkelijke accumulatie' noemt: de onteigening van de productiemiddelen van de arbeiders door de kapitalisten. Dit begrip wordt pas aan het einde van het vuistdikke *Het Kapitaal* Band I geïntroduceerd. Dat is geen toeval. Marx begint zijn magistrale analyse van het kapitalisme vanuit het hier en nu (het hier en nu van Marx, welteverstaan) en de 'waar'. De waar verwijst in eerste instantie naar de producten van de arbeid, zoals consumptiegoederen. De crux van de structuur van *Het Kapitaal* zit 'm in het feit dat de massaproductie die Marx bij het startpunt van zijn analyse beschrijft, in feite het eindpunt is van de kapitalistische productiewijze. Dit is typisch Marx, want hij toont zich hiermee meester van de dialectiek: door vanuit de enkele waar (een simpel consumptiegoed) de

structuur van het kapitalisme te ontvouwen, onthult hij dat er achter de schijnbare vanzelfsprekendheid van consumptiegoederen een wereld van macht, geweld en klassenverhoudingen schuilgaat, die haar wortels heeft in de oorspronkelijke accumulatie.

Marx spreekt dan ook van het ‘geheim’ van de oorspronkelijke accumulatie, omdat het kapitalisme zijn eigen ontstaansgeschiedenis versluiert. En met reden, want ‘de geschiedenis van deze onteigening [van de productiemiddelen, zoals grond, – Sara Murawski] is in de annalen van de mensheid geschreven met bloed en vuur’ (p. 673). Het kapitalisme is tot stand gekomen onder zeer gewelddadige omstandigheden, waarbij twee klassen tegenover elkaar kwamen te staan: de bezitters van geld, productie- en levensmiddelen, oftewel kapitalisten, en het proletariaat c.q. de arbeidersklasse, die niets anders restte dan haar enig overgebleven bezit te verkopen: de arbeid. De oorspronkelijke accumulatie creëert de omstandigheden waarin een steeds kleiner wordende hoeveelheid kapitalisten een gigantische hoeveelheid loonarbeiders op dagelijkse basis kan uitbuiten, en waarbij de ongelijkheid tussen beide klassen stelselmatig kan toenemen doordat de kapitalist de voorwaarden van de arbeid bepaalt en haar macht beknot.

NATUURWETTEN

De staat speelt in de context van de oorspronkelijke accumulatie en het consolideren van de kapitalistische machtsstructuren een cruciale rol: volgens Marx heeft de opkomende bourgeoisie het geweld van de staat nodig om het arbeidsloon te ‘reguleren’ en de arbeidsvoorwaarden te bepalen, opdat de winst van de kapitalist steeds kan worden vergroot. Marx schrijft dat de arbeidersklasse ‘door opvoeding, traditie en gewoonte de eisen van die productiewijze [de kapitalistische productiewijze, – Sara Murawski] erkent als vanzelfsprekende natuurwetten’ (p. 692). De staat, kortom, wordt binnen het kapitalisme dat Marx beschrijft gebruikt om de

machtsrelatie tussen de kapitalistische en de arbeidersklasse te bestendigen, en om het klassenbewustzijn van de arbeidersklasse structureel te onderdrukken. Het verzet tegen de kapitalistische productiewijze wordt daardoor ondermijnd.

De kapitalistische productiewijze, de loonarbeid, het staatsmonopolie op geweld, de rol die geld speelt in onze samenleving: het zijn alle geenszins vanzelfsprekendheden of natuurwetten, maar het resultaat van een specifiek historisch proces. Als de kapitalistische maatschappij afhankelijk is van de fundamentele ongelijkheid tussen de heersende klasse en de arbeidersklasse, hoe zou een post-kapitalistische of klassenloze maatschappij er dan uit kunnen zien?

VRIJ

Marx heeft zich slechts zeer spaarzaam uitgelaten over het resultaat van de opheffing van kapitalistische machtsverhoudingen. Hij verwijst er onder meer naar in termen van de communistische maatschappij, de coöperatie of de associatie. In het Communistisch Manifest doet Marx een poging om laten zien wat er nodig is om de kapitalistische verhoudingen in de maatschappij op hun kop te zetten. Volgens Marx is er politieke macht nodig om de bestaande klassenverhoudingen op te heffen, waarbij het proletariaat de macht van de heersende klasse breekt: ‘Wanneer het proletariaat in de strijd tegen de bourgeoisie zich noodzakelijk tot klasse verenigt, door een omwenteling zich tot de heersende klasse maakt en als heersende klasse met geweld de oude productieverhoudingen opheft, dan heft het met deze productieverhoudingen de bestaansvoorwaarden van de klassentegenstelling, de klassen in het algemeen en daarmee zijn eigen heerschappij als klasse op.’ De klassenloze maatschappij typeert Marx als een ‘associatie’, waarbij ‘de vrije ontwikkeling van ieder de voorwaarde voor de vrije ontwikkeling van allen is’.

Natuurlijk kunnen we alle kanten op met een dergelijke omschrijving, en het gebrek aan concrete maatschappijvoorstellingen wordt Marx niet zelden verweten. Dat is echter onterecht, want Marx kon natuurlijk geen

blauwdruk geven van de klassenloze maatschappij. Hij kon slechts een schets geven van de post-kapitalistische samenleving op basis van een grondige analyse van het kapitalisme en de mechanismen die tegengestelde klassenbelangen in stand houden. Het hele punt van dialectiek is dat een nieuw systeem, een nieuwe maatschappij, zich ontvouwt vanuit het oude, en deze nieuwe werkelijkheid krijgt pas vorm op het moment dat de bestaande machtsverhoudingen gebroken worden. Het resultaat van een dergelijk complex maatschappelijk proces laat zich geenszins voorspellen. In die zin is het nastreven van de klassenloze maatschappij dus niet alleen een theoretisch ideaal, maar vooral een kwestie van doen en proberen, van vallen en opstaan.

De revolutionaire arbeidersstaat of associatie krijgt in dit proces volgens Marx een geheel andere rol dan de kapitalistische staat: deze waarborgt niet het belang van de heersende klasse, maar het collectieve belang, bijvoorbeeld door nutsvoorzieningen in staatshanden te brengen en de kredietschepping onder controle van de staat te brengen.

En daarmee komen toch een aantal ingrediënten naar voren die ingezet kunnen worden in de strijd tegen het kapitalisme en de klassenmaatschappij: arbeiders hebben de productiemiddelen in handen en organiseren zichzelf, de staat beschermt het collectieve in plaats van het particuliere belang, en voor de primitieve accumulatie en de gevolgen daarvan (of het nu gaat om landroof of om de uitbuiting van loonarbeiders wereldwijd) is geen plek meer in de maatschappij. Onder zulke omstandigheden kan het kapitaal niet overleven, en komt de klassenloze samenleving in zicht.

Sara Murawski is fractiemedewerker voor de SP in het Europees Parlement. In september verschijnt een themanummer van Spanning dat geheel gewijd is aan het leven en werk van Karl Marx in het kader van zijn 200ste geboortjaar.

WOLFGANG STREECK: 'DEMOCRATIE EN KAPITALISME ZIJN CONTINU IN CONFLICT'

Tekst: Eduard van Scheltinga Foto: Jürgen Bauer / HH

De socioloog Wolfgang Streeck is een van de scherpste kapitalisme-critici van deze tijd. Hij onderzoekt al jaren de ontwikkelingen van samenlevingen. 'We hebben een prachtige wereld gecreëerd, voor kapitaal.'

› **U beweert dat er een fundamentele tegenstelling tussen democratie en kapitalisme bestaat. Hoe verklaart u dat?**

'Kapitalisme is in de kern een ongelijke orde. Het produceert verschillen in inkomen en status. Terwijl democratie, waarbij iedereen één stem heeft, in essentie een ingebouwde egalitaire kracht in de samenleving is. Daarom zijn democratie en kapitalisme continu in conflict. In de negentiende eeuw en in de eerste helft van de twintigste eeuw was de werkende klasse altijd bang voor een *putsch* van het kapitaal en de oude feodale klasse. Ze zouden het egalitaire gevaar van democratie willen stoppen. Aan de andere kant spanden kapitalisten in de meeste landen ook daadwerkelijk samen met het leger en de staatsbureaucratie om de ambities van de werkende klasse te overwinnen.'

› **Hoe konden democratie en kapitalisme in de rijke westerse landen na de Tweede Wereldoorlog dan toch samengaan?**

'Op dat moment waren de traditionele bovenklassen – kapitalisten en de feodale klasse in landen als Frankrijk, Italië en Duitsland – hun macht en prestige in de politiek grotendeels kwijt. Duitsland was bijvoorbeeld doormidden geknipt, waarbij de oosterse aristocratie eerst door de nazi's en daarna door de Russen en de communisten was weggevaagd. In zowel de verslagen als de zegevierende landen was de werkende klasse relatief sterk, omdat de heersende klassen door de oorlog in diskrediet waren geraakt.

De westerse democratieën werden vervolgens allemaal opgebouwd volgens hetzelfde sjabloon. Ze hadden sterke centrumlinkse en centrumrechtse partijen, een politiek systeem dat openstond voor beïnvloeding door sterke vakbonden, een systeem van min of meer gecentraliseerde collectieve onderhandeling, een vakbond als tweede representant van de werkende klasse in aanvulling op sociaaldemocratische of communistische partijen, een actieve staat die volledige werkgelegenheid nastreeft en een groeiende welvaartsstaat die steeds meer sociale zekerheid voor de meeste mensen bracht. Dit gebeurde allemaal in een rap groeiende economie, doordat de samenlevingen na de Tweede Wereldoorlog weer moesten worden opgebouwd.

Dit kwam allemaal samen, waardoor de sociaaldemocratie en georganiseerde arbeid strikte controle over kapitaal kregen en het in een melkkoe voor de samenleving veranderde. In de jaren zeventig viel dat echter uit elkaar.'

› **Wat gebeurde er in de jaren zeventig waardoor het kapitaal zich aan regulering kon onttrekken?**

'Dat kwam deels doordat de groeiomstandigheden van deze economieën waren uitgeput, maar belangrijker was dat de regulering niet langer door kapitaal werd getolereerd. Het kapitaal onttrok zich aan de democratische invloed door te internationaliseren. De zeventiger jaren waren een periode waarin na hard nadenken het antwoord van kapitaal was om de natiestaat achter zich te laten. Kapitaal bewoog naar een globale economie waarin geen sociaaldemocratie en vakbonden waren om het aan banden te leggen. Een prachtige wereld, voor kapitaal.

Alle grote historische gebeurtenissen hebben meerdere oorzaken, nooit slechts een. Maar doorslaggevend was

dat de oliestaten in de jaren zeventig meer geld voor hun grondstoffen opeisten, waardoor olie veel duurder werd. Historisch gezien heeft kapitalisme een onderworpen periferie nodig om aan goedkope grondstoffen te komen en markten uit te breiden. Die constructie viel in de jaren zeventig uit elkaar. De strijd over de welvaartsverdeling binnen westerse landen werd daarmee lastiger. De winst voor kapitalisten kwam namelijk onder druk te staan. De *profit squeeze* werd dat genoemd. Door fabrieken naar landen met lage lonen te verplaatsen kon de winstgevendheid vergroot worden, ten koste van de binnenlandse werkende klasse.'

› **Kunnen we kapitaal opnieuw aan banden leggen?**

'Dat is de grote vraag van onze tijd. En ik denk dat vooralsnog niemand daar echt een goed antwoord op heeft. Volgens mij raken we wereldwijd de controle kwijt over ons economisch systeem. Economieën beginnen totaal losgezongen te raken van democratische structuren. Democratie internationaliseerde niet zoals kapitaal dat deed, want democratische structuren kunnen alleen op kleinere plaatsen bestaan. Het is onmogelijk om een parlementaire democratie op te tuigen voor de wereld als geheel. Er zijn wel pogingen van regeringen om de economie onder controle te krijgen, zoals de G20-bijeenkomsten, de Wereldhandelsorganisatie, het IMF en de Europese Unie. Maar dat zijn allemaal geen democratische instituties.

De fundamentele vraag is wat de juiste organisatievorm is voor een internationaal politiek systeem in een geglobaliseerde economie. In kleine nationale economieën die openstaan voor de wereldmarkt verliezen overheden de controle over inkomens- en regionale ongelijkheid. Dit zijn belangrijke parameters voor sociale samenhang. Aan de andere kant geldt dat hoe

Wolfgang Streeck is socioloog en directeur emeritus van het Max Planck Institut für Gesellschaftsforschung. Hij schreef onder andere *Gekochte Tijd* en *How Will Capitalism End?*

twee andere centra op, Duitsland en Japan, die hun eigen rijk opzetten. Daarbij raakten ze de periferie van de oude en de nieuwe hegemoon, het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten. Dat mondde uit in de verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog.

Na 1945 waren de imperiale ambities van Japan en Duitsland gebroken. De Sovjet-Unie wendde zich van de wereldmarkt af en de Verenigde Staten heersten over de wereld.

Maar sinds ze de oorlog in Vietnam verloren, brokkelt de Amerikaanse hegemonie af. Vanaf de Vietnam-oorlog winnen ze geen enkele oorlog meer. Je ziet China zich nu positioneren als een potentiële nieuwe hegemoon. De Chinese investeringen in Afrika en het nieuwe zijderouteproject – een spoorverbinding tussen China en West-Europa – zijn een poging tot expansie op dezelfde wijze als elke kapitalistische grootmacht dat moet doen. Naarmate China meer naar buiten treedt, raakt het de Amerikaanse invloedssfeer. Dan heb je nog Rusland, een onwillige periferiestaat. Economisch is het een zwak land, maar militair is het sterk. Dit enorme land grenst zowel aan China als aan Europa, wat nog steeds een Amerikaans verlengstuk is.

Dit zijn volgens mij extreem explosieve ontwikkelingen die erg relevant zijn voor de ontwikkeling van kapitalisme. Zoals ik zei heeft kapitalisme altijd alleen gefunctioneerd als het slechts één besturend centrum had. Die situatie zie ik voorlopig niet terugkeren. De wereld zal bestaan uit twee of drie rivaliserende machten, waarbij de Europeanen niet in staat zijn, als dat überhaupt al wenselijk is, om een vierde macht te vormen.'

› **In uw laatste boek schrijft u over het einde van het kapitalisme. Hoe komt het kapitalisme ten einde?**

groter de politieke entiteit is, hoe groter de kans is dat deze uit elkaar valt of onbestuurbaar wordt. De drie grootste politieke entiteiten in de wereld – de Verenigde Staten, China en Rusland – kampen met dit probleem. China en Rusland worden steeds autoritairder om het land bij elkaar te houden. In de Verenigde Staten is een chaot president, terwijl het land uit elkaar lijkt te vallen. We zien met de Europese Unie ook dat het bouwen van een nieuwe politieke entiteit van het formaat van de VS compleet mislukt. Met het vertrek van het Verenigd Koninkrijk stapt de op een na grootste economie uit de EU. De andere lidstaten zijn enorm verdeeld in economische belangen en in de wijze waarop hun politieke economie werkt. Binnen de Europese Monetaire Unie vormen Duitsland, Nederland en Oostenrijk een groep en de mediterrane landen de andere groep. Deze tweedeling komt door groeiende economische ongelijkheden tussen de landen. Daardoor zijn wij hartstikke rijk, terwijl de Italianen door het putje gaan.

Het is een enorme politieke wanorde die we nu in de wereld zien.'

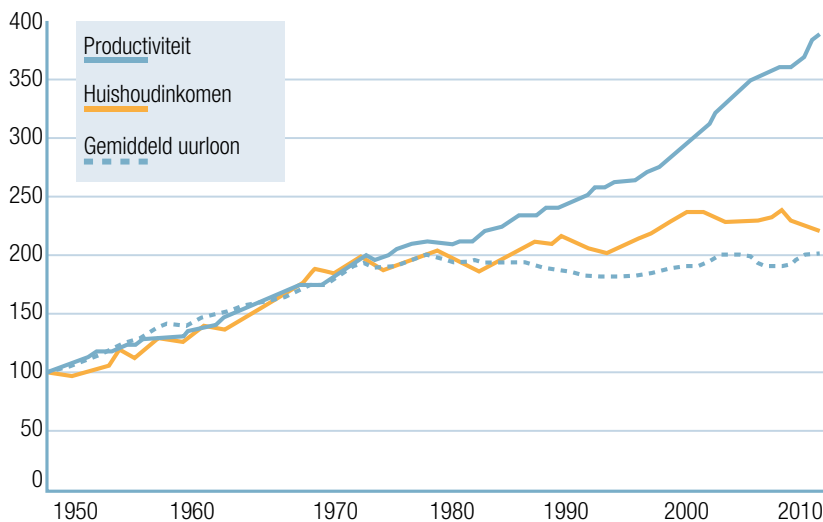
› **Waarom is het moeilijk om kapitaal aan banden te leggen?**

'Historisch gezien is kapitalisme nooit alleen een economie, het is altijd een

politieke economie. Kapitalisme heeft als bedding een staat en een internationaal statensysteem nodig. Staten stellen de buitengebieden veilig om aan grondstoffen te komen en ze breiden markten uit. Het kapitalisme begon in het huidige Noord-Italië, met Genua als centrum. Genua had een sterke marine in heel het Middellandse Zeegebied om ervoor te zorgen dat het voor koopmannen veilig was om handel te drijven. Daarna verschoof het kapitalistisch centrum naar Amsterdam, eveneens een sterke zeemacht. Daarmee werd Nederland het centrum van welvaart in de wereld, tot het de oorlog met de Britten verloor en het centrum naar Londen verschoof. Dat bleef voor het grootste deel van de 19e eeuw het kapitalistisch centrum, totdat de Britten tijdens de Eerste Wereldoorlog niet meer in staat waren om hun rijk bij elkaar te houden. Langzaam verschoof het centrum naar New York en werden de Verenigde Staten de vaandeldrager van het kapitalisme. In deze vier stadia in het kapitalisme is het telkens een maritieme macht, en slechts één macht, die de kapitalistische wereld domineert: de hegemoon.

In de eerste helft van de twintigste eeuw waren de Britten niet meer in staat om de kapitalistische wereld te leiden, maar de VS weigerde de leidende positie over te nemen. In deze overgang was er geen duidelijk kapitalistisch centrum en kwamen

PRODUCTIVITEIT EN INKOMEN IN DE VS

Bron: Thomas Kochan (2013) in: International Labour Relations Review

‘Politieke verandering gaat niet op de bolsjewistische manier. Oftewel Lenin die met een nieuw regime in zijn achterzak het oude regime omverwerpt. Het is goed mogelijk dat het einde van het kapitalisme veel meer lijkt op de ondergang van het West-Romeinse Rijk. Het komt dan ten einde door de vernietiging van de sociale orde die aan kapitalisme ten grondslag ligt, zonder dat daar direct een nieuwe sociale orde voor in de plaats kan komen. Het scenario dat ik schetste van de hegemonie van China, VS en (in mindere mate) Rusland, lijkt erg op de periode na 480 toen er geen West-Romeinse keizer meer was. We hadden toen een periode van zo’n 500 jaar waarin het totaal onduidelijk was hoe Europa georganiseerd zou worden. In de historische ontwikkeling zijn we op feodalisme uitgekomen. Maar er was geen feodalistische partij in 480 die de macht greep en verkondigde dat imperialisme voorbij was en dat we voortaan in het feodalisme zouden leven.’

› Hoe ziet u het effect van individualisering op de samenleving?

‘In onze samenlevingen zien we nu dat onversneden liberalisme geen werkbare formule voor een samenleving is. Individuele bevrijding creëert geen sociale orde. Er is meer nodig in een samenleving. Mensen wordt nu niets geboden waar ze hun leven omheen kunnen organiseren. Met als gevolg allerlei fundamentalistische

uitspattingen. We hebben een collectief gedeelde visie van een rechtvaardige samenleving nodig. In een wereld met alleen individuen hebben demagogen ruim baan. Je ziet dan ook dat een erg liberaal land als de VS extreem vatbaar is voor zulke mensen, van Trump tot evangelische predikers die volle zalen trekken. Elke idioot kan opeens een beweging bouwen. Ze duren telkens niet lang, maar kunnen heel destructief zijn.’

› Maar dat betekent ook dat mensen zoals Bernie Sanders nu een beweging kunnen bouwen.

‘Dat klopt, hetzelfde geldt voor Jeremy Corbyn in het Verenigd Koninkrijk. Maar het is een probleem in onze geïndividualiseerde samenlevingen dat vluchtige sociale bewegingen komen en gaan. Het is onze hoop dat dit probleem te overwinnen is en er een sterke organisatie opgebouwd wordt. Wat we nu zien zijn eigenlijk experimenten in een soort van sociaal en politiek vacuüm, waarin allerlei verrassende dingen kunnen gebeuren. In de Europese geschiedenis is er een belangrijke les die we kunnen leren van de naoorlogse jaren. We zagen dat om iets te veranderen in een samenleving met sterke marktkrachten en een zeer hoge concentratie van economisch kapitaal, het nodig is om een sterke organisatie te hebben. Een organisatie die in staat is om collectieve actie op een breed front te

organiseren. Occupy was zonder organisatie en daarom een van die kortstondige gebeurtenissen.’

› Wat is de rol van Marx in de analyses die u maakt?

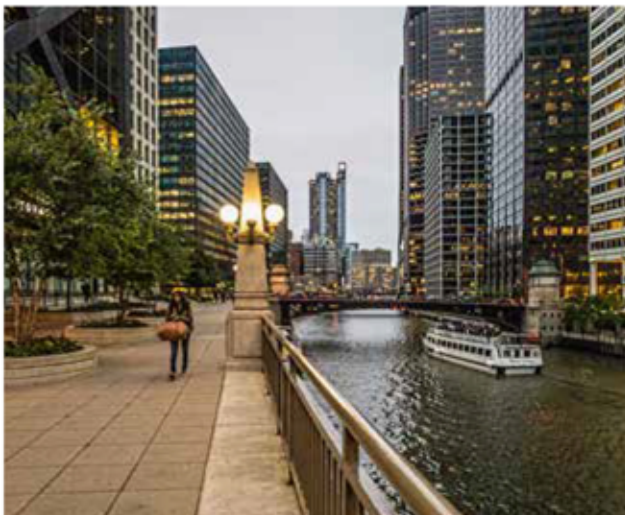
‘Zoals we allemaal weten is Marx op een gegeven moment gestorven, en sindsdien is de wereld voortdurend veranderd. Maar het is nuttig om de problemen waar we voor staan te begrijpen in de categorieën die Marx in de negentiende eeuw ontwikkelde. Een centrale premisse van de marxistische theorie is dat de geschiedenis een ontwikkelingsproces is en dus allesbehalve statisch. De geschiedenis is een continue clash, in verschillende vormen, tussen de economische belangen van overheersing en de economische belangen van emancipatie.

Ook kunnen we aan Marx ontleen dat er in een kapitalistische wereld altijd het gevaar is dat de totale systeemarchitectuur – van groei, de geldvoorraad en handel – kan instorten. Mensen denken vaak over kapitalisme: het bestaat nog steeds, dus het zal ook wel blijven bestaan. Maar het is in het verleden al eerder ingestort. We hebben de Eerste en de Tweede Wereldoorlog gehad. De Tweede Wereldoorlog was de grootste vernietiging ooit in de geschiedenis van de mensheid. Dat kwam niet alleen voort uit de krankzinnigheid van de Duitsers en de Japanners plus de Britten die hun rijk probeerden te redden. Onderliggend was de strijd over een fundamentele vraag: hoe voed je een moderne industriële samenleving met grondstoffen en markten om goederen te verkopen. Dat fundamentele probleem hebben we nog steeds. We moeten een manier vinden om de ongelimiteerde kapitalistische groei en hebzucht te temmen, maar dan in vreedstijd. Daarvoor moeten we een antwoord vinden op hoe we de institutionele architectuur van het kapitalisme als een wereldomspannend systeem kunnen veranderen. Het is niet genoeg om het antwoord ergens in ons brein te hebben, we hebben ook de spierkracht nodig om het te verwerkelijken.’

ONDERWIJSJOURNALIST ANJA VINK

‘DEN HAAG HEEFT HETZELFDE SEGREGATIE NIVEAU ALS CHICAGO’

Tekst: Tijmen Lucie Foto's: flickrCC

Rijke versus arme buurten in Den Haag en Chicago. Boven: Staatsliedenbuurt en Schilderswijk, Den Haag. Onder: South Loop en Riverdale, Chicago.

De afgelopen twee jaar liet de onderwijsinspectie zien dat de kansen voor leerlingen en studenten sterk afhankelijk zijn van het opleidingsniveau van de ouders en dat er grote kwaliteitsverschillen tussen scholen zijn. In de nieuwste *Staat van het Onderwijs* wordt geconcludeerd dat deze effecten nog eens versterkt dreigen te worden door toenemende sociaaleconomische segregatie. Voor journalist Anja Vink is deze constatering niet nieuw.

Anja Vink begon haar zoektocht naar de segregatie in het onderwijs in 2001. Zij merkte dat er in de discussie over de multiculturele samenleving zoals die in Nederland losbarstte naar aanleiding van de aanslagen van 11 september, nauwelijks aandacht was voor het onderwijs en besloot op onderzoek uit te gaan. Ze gaf in 2002 een tijdje les op een 'zwart' vmbo in de Amsterdamse Bijlmer en was geschokt door wat zij daar aantrof. Vervolgens ging ze naar scholen en buurten met veel sociaaleconomische achterstanden. Ze sprak met deskundigen, volgde docenten en leerlingen

en beet zich vast in het onderwerp. Voor onder andere NRC Handelsblad schreef ze vele artikelen over het Nederlandse onderwijs, die gebundeld zijn in het boek *Witte zwanen, zwarte zwanen* uit 2010. In dat boek beschrijft Vink de segregatie die in stilte toeneemt en de gevolgen daarvan voor leerlingen, scholen en onze samenleving.

› De ondertitel van uw boek luidt *De mythe van de zwarte school*.

Wat is deze mythe?

‘We zeggen altijd dat de segregatie in ons onderwijs etnisch is, maar deze is

in de eerste plaats sociaaleconomisch. De inspectie laat dat ook heel duidelijk zien in haar rapport. Uitsortering op basis van opleidingsniveau van de ouders blijkt veel hoger dan op grond van etniciteit. Onderzoek van onderwijssocioloog Paul Jungbluth heeft aangetoond dat er niet alleen in de grote steden maar ook in Zuid-Limburg een enorme segregatie in het onderwijs is. Alleen heb je daar vooral 'witte' in plaats van 'zwarte' achterstandsleerlingen. Middenklasse-ouders willen niet dat hun kinderen op dezelfde school zitten als kinderen van arme ouders, ongeacht huidskleur. Dat is overigens altijd zo geweest. Alleen zorgden de verzuiling en de emancipatie van de arbeidersklasse ervoor dat kinderen met verschillende sociaaleconomische achtergronden vaker bij elkaar in de klas zaten. Ook op het havo en het vwo. Dat is nu steeds minder het geval.'

› **U stelt dat Nederland een van de meest gesegregeerde onderwijssystemen van Europa heeft. Hoe komt dat?**
'Vaak wordt gewezen naar artikel 23 van de grondwet ('vrijheid van onderwijs', -red.), maar ik denk inmiddels dat de oorzaak marktwerking is. De segregatie neemt niet zozeer toe bij katholieke en protestants-christelijke scholen, maar veel meer bij de algemeen bijzondere scholen, de montessori- en vrije scholen. Hoogopgeleide ouders willen

Uit cijfers van het ministerie van Onderwijs over 2010 blijkt dat de kans om rond de leeftijd van zestien op een onderwijsniveau lager dan mavo te zitten, voor het armste kwart leerlingen ruim vier keer zo groot is als voor het rijkste kwart. Omgekeerd geldt dat het rijkste kwart van de leerlingen een bijna vier keer zo grote kans heeft om op het vwo te zitten als het armste kwart. Nadien heeft het ministerie dergelijke cijfers nooit meer gepubliceerd.

niet. De Inspectie van het Onderwijs kijkt naar het minimumniveau dat gehaald moet worden. Voor sommige scholen is dat dan het doel.'

› **Een ander element dat de segregatie in de hand kan werken is de vroege selectie in het Nederlandse onderwijs. Al op 12-jarige leeftijd wordt bepaald of je naar het vmbo of naar havo/vwo gaat. Wat zegt onderzoek daarover?**

'We weten dat in vroeg selecterende landen, zoals Nederland, België en Duitsland, meer ongelijkheid is. Uit al het onderzoek blijkt dat achterstandsleerlingen negatieve gevolgen ondervinden van vroege selectie. Ze hebben niet de kans om zich volledig te ontwikkelen, komen op scholen terecht met veel andere achterstandsleerlingen en krijgen onvoldoende taalles. In feite sorteren we gewoon laag en hoog uit. Als kind van laagopgeleide ouders met een

› **Wat zijn de gevolgen van de segregatie in het onderwijs voor onze samenleving?**

'We komen elkaar niet meer tegen en we kennen elkaar niet meer. In de grote steden is de kloof vooral etnisch. Daar heb je 'zwarte' en 'witte' scholen, zelfs in gemengde buurten. We worden banger voor elkaar. Op de mbo-school in Den Haag waar ik voor een reportageserie voor Vrij Nederland heb meegelopen, zien heel veel jongeren van niet-westerse afkomst de 'andere samenleving' als beangstigend of neerbuigend.'

› **Hoe kan het dat er in Nederland nauwelijks politiek en maatschappelijk debat is over ons sterk gesegregeerde onderwijssysteem?**

'Ik zeg altijd als jij als schoolbestuurder, schooldirecteur, of onderwijswethouder wilt dat je hoofd eraf gaat, moet je over segregatie beginnen. Het is een heel brandbaar thema. Je krijgt al snel het verwijt van de maakbare samenleving. Je gaat morrelen aan de onderwijskansen van de kinderen van de middenklasse. Dat roept veel weerstand op. We willen het ook niet weten. Het rapport van de commissie-Dijsselbloem uit 2008 over de onderwijsvernieuwingen in het voortgezet onderwijs rept bijvoorbeeld met geen woord over segregatie. De gevolgen ervan worden – nog – niet door de middenklasse gevoeld.'

› **Speelt ook niet de angst bij middenklasse-ouders mee dat hun kinderen het slechter krijgen dan zichzelf?**

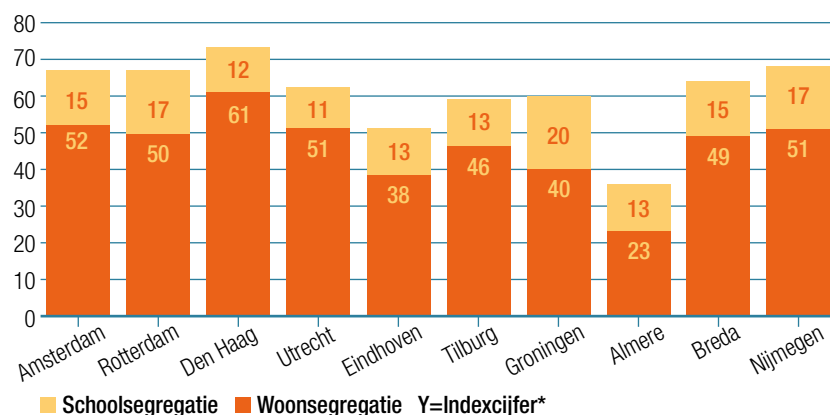
'Ja, daarom zal je deze ouders het gevoel moeten geven dat de kwaliteit van het onderwijs voor hun kinderen gewaarborgd blijft. Tegelijkertijd moet je benadrukken dat onderwijs een publiek goed is dat belangrijk is voor de hele samenleving, waar wij met ons allen verantwoordelijkheid voor dragen. Dat is een enorme opdracht. Dat kun je niet van de ene op de andere dag veranderen. Interessant is wat er in Londen is gebeurd. Ik ben daar vorig jaar geweest. Londen was altijd de stad in Engeland met de meest verschrikkelijke scholen in buurten als Hackney en Tower Hamlets. Scholen die beheerst werden door gangs. In 2001 heeft de regering-Blair veel geld in deze scholen geïnvesteerd. Er is een taskforce opgezet, The London Challenge,

'Ik denk dat niet de grondwettelijke vrijheid van onderwijs maar de marktwerking de oorzaak van segregatie is'

deze scholen graag voor hun kinderen en de schoolbesturen spelen daarop in. In hun onderlinge concurrentiestrijd proberen zij zo veel mogelijk van deze 'makkelijkere' leerlingen binnen te halen, want dat levert geld op. Ze krijgen per leerling betaald en vragen vaak hoge ouderbijdrages. De marktwerking heeft nog eens een extra slinger gekregen door de invoering van de *lumpsum*. Schoolbesturen krijgen een zak met geld en die mogen ze naar believen besteden. Zij hoeven daar nauwelijks verantwoording over af te leggen en doen dat ook

mavo-advies haal je hooguit mbo, terwijl een kind van hoogopgeleide ouders met hetzelfde mavo-advies met heel veel bijles de universiteit kan halen. Het boek *De bijlesgeneratie* van Louise Elffers legt de vinger precies op de zere plek. Zij beschrijft daarin hoe hoogopgeleide ouders er vaker in slagen om hun kind alsnog in het havo of vwo geplaatst te krijgen, terwijl kinderen van laagopgeleide ouders met eenzelfde prestatieniveau vaker naar het vmbo gaan (zie kader, -red.).'

SEGREGATIE IN HET BASISONDERWIJS IN GROTE STEDEN (NAAR OPLEIDINGSNIVEAU OUDERS) UITGESPLITST NAAR WOONSEGREGATIE EN SCHOOLKEUZE IN 2016

*Deze index geeft in een cijfer tussen 0 en 100 weer hoe verschillende groepen leerlingen ten opzichte van elkaar zijn verdeeld over de basisscholen van een stad. Daarbij betekent 100 een volledige scheiding van de gemeten groepen en 0 een evenredige verdeling en een ideale afspiegeling van de samenstelling van de stad.

Bron: Inspectie van het Onderwijs 2018

geleid door een voormalige leraar die eerder al in Birmingham het onderwijs op achterstandsscholen had verbeterd. Londen is nu een onderwijswonder. Achterstandssleerlingen presteren er veel beter dan in de rest van Engeland. De achterstandsscholen in Londen zijn inmiddels zo goed dat middenklasse-ouders er hun kinderen naartoe sturen. Ze hebben zo'n hoog niveau dat leerlingen zelfs doorstromen naar de elite-universiteiten. Ik denk dat daar een belangrijke oplossing zit. Je moet eerst zorgen voor goede scholen. Het probleem in Nederland is de zelfstandigheid van de schoolbesturen. Zij hebben zoveel invloed en staan los van de gemeenschap die zij dienen. Ouders hebben nauwelijks meer iets te zeggen. Ook gemeenteraden staan goeddeels buitenspel.'

› Hoe zou het anders moeten?

'Ik geloof steeds meer in lokaal bestuur voor scholen. Aardenhout en Rotterdam zou ik niet met elkaar willen vergelijken, maar voor beide gemeenten is het beleid nu hetzelfde. Ik zou willen pleiten voor een lokaal schoolbestuur waar schoolbesturen, leraren, ouders en gemeente deel van uitmaken en dat een mandaat heeft voor bijvoorbeeld tien jaar. Dat dus niet bij iedere nieuwe wethouder het beleid weer verandert. Dan heb je in ieder geval consistent beleid, waarbij

je als gemeenschap keuzes maakt over gemeenschapsgeld waar ook verantwoording over wordt afgelegd.'

› U bent in de VS geweest, waar ze in een paar staten op scholen een quotumregeling hebben ingevoerd van 60 procent middenklasse- en 40 procent arme leerlingen. Kan deze regeling ook in Nederland werken?

'Ja, je moet het alleen niet morgen invoeren. In grote steden zou je kunnen denken aan buurten die qua sociaaleconomische samenstelling gemengd zijn, maar toch 'witte' en 'zwarte' scholen hebben. De schoolsegregatie is immers hoger dan de buurtsegregatie, zo laat de inspectie zien. Als criterium zou je het opleidingsniveau van de ouders kunnen nemen. Scholen werken dan met twee wachtlijsten. Belangrijk daarbij is dat je kijkt naar de samenstelling van de buurt en dat je het onderzoekt. In Nijmegen hebben ze gekozen voor een verhouding van 70 procent middenklasse en 30 procent achterstandssleerlingen. Het verschil met de VS is echter dat de verdeling pas als laatste factor wordt meegenomen. In de VS krijgen eerst broertjes en zusjes voorrang, dan vindt de weging plaats en dan wordt gekeken naar de afstand tot de school. In Nijmegen kijken ze eerst naar broertjes en zusjes, dan naar de afstand tot de school en dan pas naar de verdeling. Daardoor

mengt het niet genoeg. Er zijn in Nederland scholen die heel goed werk doen met achterstandssleerlingen, maar de kennis daarover is nauwelijks bij andere scholen bekend. Dat komt ook weer door de zelfstandigheid van de schoolbesturen. Daarom zou je het lokaal moeten regelen, zoals ze in Londen hebben gedaan. Door leraren, schooldirecteuren en ouders meer inspraak te geven en in te zetten op verbetering van het onderwijs en de scholen.'

› In zijn boek *Our Kids* beschrijft de Amerikaanse socioloog Robert Putnam hoe de Verenigde Staten een klassensamenleving zijn geworden waar arm en rijk, hoog- en laagopgeleid elkaar niet of nauwelijks meer tegenkomen en letterlijk in gescheiden werelden leven. Voorziet u een dergelijk scenario voor Nederland?

'Het laatste inspectierapport geeft aan dat het onderwijs in Nederland enorm gesegregeerd is. In Den Haag is het segregatieniveau vergelijkbaar met Chicago: de trieste koploper in de VS. Ik denk dat met de bezuinigingen op het onderwijsachterstandenbeleid en het lerarentekort de problemen op de achterstandsscholen alleen maar groter zullen worden. De middenklasse zal zoveel mogelijk proberen het onderwijs voor de eigen kinderen veilig te stellen. Als de onderwijsprestaties blijven dalen, zoals de inspectie constateert, dan gaat het particulier onderwijs groeien. Net als in de VS is gebeurd. Daar gaat tien procent van de leerlingen naar particulier onderwijs. In Nederland is dat nu nog zo'n anderhalf procent.'

Foto: Dirk Kreijkamp©

Anja Vink schrijft al twintig jaar over onderwijs, voor onder meer NRC Handelsblad, Vrij Nederland en De Correspondent. Haar artikelen vormden de basis voor de boeken *Witte zwanen*, *zwarte zwanen* en *Van deze kinderen ga je houden*.

Het laatste inspectierapport de Staat van het Onderwijs 2018 is hier te vinden: sp.nl/Zwr.

DE PARTICIPATIESAMENLEVING ALS SCHAAMLAP VOOR SOCIALE KAALSLAG

Tekst: Arjan Vliegenthart Illustratie: Marc Kolle

Dit jaar is het vijf jaar geleden dat het woord participatiesamenleving zijn intrede deed in het politieke en maatschappelijke debat. De participatiesamenleving was het liberale antwoord op de economische crisis en de rechtvaardiging van stevige bezuinigingen op de zorg, de sociale werkvoorziening en de bijstand. Maar hoe pakte het in de praktijk uit? Tijd voor een evaluatie.

‘Het is onmiskenbaar dat mensen in onze huidige netwerk- en informatiesamenleving mondiger en zelfstandiger zijn dan vroeger. Gecombineerd met de noodzaak om het tekort van de overheid terug te dringen, leidt dit ertoe dat de klassieke verzorgingsstaat langzaam maar zeker verandert in een participatiesamenleving. Van iedereen die dat kan, wordt gevraagd verantwoordelijkheid te nemen voor zijn of haar eigen leven en omgeving.’

Koning Willem-Alexander tijdens de troonrede 2013

Tijdens de eerste troonrede van koning Willem-Alexander en de eerste Prinsjesdag van het kabinet-Rutte-Asscher, klonk daar opeens dat nieuwe woord: participatiesamenleving. Een samenleving waarin mensen verantwoordelijk zijn en zich verantwoordelijk voelen voor hun eigen leven en dat van hun omgeving. ‘Wanneer mensen zelf vormgeven aan hun toekomst, voegen zij niet alleen waarde toe aan hun eigen leven, maar ook aan de samenleving als geheel. Zo blijven Nederlanders samen bouwen aan een sterk land van zelfbewuste mensen’, aldus het toen net aangetreden kabinet van liberalen en sociaal-democraten.

Mooie woorden, die echter de harde boodschap van bezuinigingen verhulden. Omzien naar elkaar werd het verplichte alternatief voor een overheid die taken zou afstoten en vooral kwetsbare burgers de kosten

van de crisis zou laten betalen. En daarmee maakte het begrip eigenlijk meteen een valse start. Want alle mooie woorden ten spijt, komt de boodschap die met de bezuinigingen gepaard gaat toch vooral aan als: zorgt u maar goed voor uzelf, want de overheid is er niet meer voor u.

MOOIE WOORDEN, GEEN GELD

De gevolgen zijn de afgelopen jaren dan ook navenant geweest. In de praktijk betekende participatiesamenleving voor mensen in de bijstand verplicht vrijwilligerswerk in ruil voor een uitkering en een lager bedrag per maand wanneer je met een uitkering met meerdere mensen op één adres woont. Of je nu mantelzorg verleende of opgroeiende kinderen had die 18 werden of niet. In de zorg deed het keukentafelgesprek zijn intrede, wat in de praktijk toch vooral minder huishoudelijke hulp en andere zorg aan huis betekende. Tegelijkertijd moesten verzorgingshuizen de deuren sluiten en moesten mensen langer zelfstandig thuis blijven wonen – of dat in de praktijk nu kon of niet. En ook bij de sociale werkvoorziening betekende de participatiesamenleving toch vooral dat de broekriem moest worden aangehaald. Het mooie idee dat mensen met een arbeidshandicap bij gewone werkgevers aan de slag zouden gaan, werd nagenoeg onmogelijk doordat er tegelijkertijd 1,2 miljard euro bezuinigd moest worden op deze mensen. Mooie woorden, geen geld en nauwelijks resultaat, moet de conclusie zijn na drie jaar Participatiewet.

Toch ging de invoering van de verschillende voorgestelde maatregelen niet zonder slag of stoot. Neem bijvoorbeeld de kostendelersnorm, in de volksmond vaak de mantelzorgboete genoemd. Verschillende maatschappelijke organisaties schoten in het verweer tegen de gedachte dat mensen die naar elkaar omzien en voor elkaar zorgen, gekort zouden moeten worden op hun uitkering of AOW. In Amsterdam presenteerden

zij een zwartboek met misstanden die het gevolg waren van deze maatregel. En deels hadden zij daarmee succes. Zo werden de scherpste randjes van de wet gevild en werd de maatregel uiteindelijk niet ingevoerd voor mensen die de pensioengerechtigde leeftijd hebben bereikt. Maar het is roeien tegen de stroom in.

De introductie van de participatiesamenleving en de daarmee gepaard gaande bezuinigingen werden door het kabinet vakkundig op het bordje van de decentralisaties gelegd. In het kader van de decentralisaties werden deze verantwoordelijk voor de re-integratie van mensen zonder werk, de jeugdzorg en de langdurige zorg. Hiermee werd een ander – in principe mooi – beginsel misbruikt om pijnlijke maatregelen over de schutting te kieperen. Het idee dat gemeenten door lokaal slimmer te werken geld kunnen besparen, klopt in beginsel. Als je het geld dat je voor zorg, sociale zekerheid en onderwijs krijgt bij elkaar legt en dat vervolgens met de nodige vrijheid mag besteden, kun je met minder toe. Dat vraagt alleen een heel nieuwe manier van werken. Dat kost tijd en die tijd moet je ook gegund worden. Denemarken bijvoorbeeld maakte aan het begin van dit millennium eenzelfde soort decentralisatie door. Het duurde daar vijf jaar voordat de eerste kostenbesparingen zich voordeden. Het kabinet-Rutte-Asscher nam deze tijd helaas niet: de rigoureuze bezuinigingen waren nodig om het begrotingstekort te dichten. En daarmee werden gemeenten in de praktijk met schier onmogelijke opgaven opgezadeld.

SCHIJNTEGENSTELLING

Daarmee past de participatiesamenleving in een bredere neoliberale trend van de afgelopen dertig jaar. In heel Europa en de Verenigde Staten zien we een overheid die zich in toenemende mate terugtrekt uit het sociale leven en die taken overlaat aan de bevolking. Daarbij wordt ook steeds verwezen naar het zogenaamde

Parallel aan de introductie van de participatiesamenleving heeft de nationale overheid taken op het gebied van langdurige zorg, jeugdzorg en werk en inkomen over de schutting van de gemeenten gekieperd, zonder daarbij de benodigde financiële middelen te leveren.

onvermogen om zaken publiekelijk te organiseren. Burgers moeten het zelf maar uitzoeken. Soms komen daar maatschappelijke initiatieven voor in de plaats, zoals de voedselbank. Soms weten mensen die vroeger een beroep konden doen op gemeenschappelijke voorzieningen binnen hun eigen netwerk hulp te mobiliseren. Het aantal mensen dat mantelzorg verleent, neemt nog steeds toe. En daar is ook niets mis mee. Maar met de retoriek van de participatiesamenleving wordt een schijntegenstelling in het leven geroepen, namelijk dat het óf de overheid is die iets moet organiseren, óf dat mensen het zelf moeten doen. Een sterke overheid en een sterke samenleving staan niet tegenover elkaar. Mondige burgers en een stevige verzorgingsstaat sluiten elkaar niet uit, hoewel de geciteerde woorden uit de troonrede anders doen vermoeden.

OVERHEID MOET BONDGENOOT ZIJN

Sterker nog, in de praktijk is het tegenovergestelde vaker het geval. In de criminologie bestaat er de zogenaamde *broken glass theory*. Deze theorie gaat er kort gezegd vanuit dat vuil extra vuil aantrekt. In wijken waar de overheid de openbare ruimte laat versloffen, ontstaat een gevoel van onveiligheid waardoor de inwoners van deze wijk minder snel geneigd zullen zijn om de handen ineen te slaan en op te komen voor de leefbaarheid van hun buurt. Terwijl als overheid en bewoners samen optrekken om de leefbaarheid van een buurt te verbeteren, er het meeste kans op succes is.

En juist daar is het de afgelopen jaren misgegaan. Een overheid die zich terugtrekt, kan burgers minder aanspreken op het gemeenschappelijk belang. Het morele leiderschap van de politiek vervaagt dan. En juist dat is wat onze tijd nodig heeft: politici die – of het nu landelijk is of lokaal – zich

willen laten aanspreken op wat van ons allemaal is en vanuit hun verantwoordelijkheid met mensen samen kijken naar wat er praktisch moet gebeuren.

Een samenleving waarin iedereen kan meedoen vraagt om een meer actieve overheid, niet om een overheid die de boel op zijn beloop laat. Dan zullen er ook vanzelf mensen zijn die daaraan een steentje willen bijdragen. Niet omdat het moet, maar omdat de meeste inwoners van dit land vanuit zichzelf best bereid zijn om te kijken naar anderen. Daar hebben ze wel bondgenoten bij nodig. En als hun blik dan naar de overheid gaat en die geeft niet thuis, zal het animo om mee te doen ook afnemen.

Arjan Vliegenthart was de afgelopen vier jaar namens de SP wethouder Sociale Zaken in Amsterdam. Hij schreef over zijn ervaringen als wethouder het boek *Onder Amsterdammers* (2018).

NARCOSTAAT NEDERLAND?

Tekst: Eduard van Scheltinga Foto: rawpixel | Pixabay

Veiligheid heeft een sociaal-economische component: armere wijken zijn vaak minder veilig. Recente bezuinigingen op de politie worden daarom ook vooral in de armere wijken gevoeld. De politie zelf vraagt om meer agenten in de wijk, tijd, ruimte en geld, en verdient dat. Ook de interactie tussen ongelijkheid en onveiligheid moet veel meer benadrukt worden.

De drugshandel tiert welig in Nederland. In Tilburg is de drugseconomie inmiddels meer waard dan de totale gemeente-begroting van 860 miljoen euro. Een onderzoeker in het rapport Noodkreet Recherche van de Nederlandse Politiebond: 'Nederland is echt een narcostaat geworden de laatste dertig jaar. Wat we niet zien, is er niet. Nou, ondergronds heeft het fors doorgewoerd.'

De politie heeft eenvoudigweg te weinig capaciteit. Daarover trekt de Nederlandse Politiebond aan de bel in *Noodkreet Recherche*. Dit probleem uit zich ook bij de behandeling van aangiftes. Ongeveer de helft daarvan blijft op de plank. Tot groot ongenoegen van politiemensen. Zelfs zaken waarvan de dader mogelijk bekend is blijven liggen. De bereidheid van mensen om aangifte te doen daalt dan ook al jaren. Net geen kwart van alle slachtoffers van een misdrijf stapte naar de politie. Dat was in 2012 nog 29 procent, zo blijkt uit onderzoek van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS).

Ondertussen begint Nederland de kenmerken van een narcostaat te vertonen, zo waarschuwen onderzoekers. Daarmee bedoelen ze 'een staat waarin de rechtsstaat wordt ondermijnd door de rijke machthebbers in een parallelle (drugs)economie', zo schrijft de Nederlandse Politiebond in *Noodkreet Recherche*. Afgelopen jaar is er een recordhoeveelheid cocaïne onderschept. Maar ondanks de recordvangst, daalde de prijs. 'Ons land wordt overspoeld met

cocaïne', zei het hoofd van de Nationale Recherche Wilbert Paulissen onlangs. Teun Voeten is cultureel antropoloog en onderzoekt drugsgegeweld in Mexico. Hij stelt in het NRC Handelsblad dat een narcostaat vooral gekenmerkt wordt door een bloeiende, parallelle drugseconomie die gepaard gaat met 'corruptie, infiltratie van de gevestigde orde en straffeloosheid'. En hoe staat het met die kenmerken in Nederland? Nu, in Brabant worden lokale burgemeesters geïntimideerd, vrezen bestuurders infiltratie in de gemeenteraden en resulteerden vierhonderd aanhoudingen in slechts zes veroordelingen. De kern van het probleem is dat in de parallelle drugseconomie rijke criminelen opkomen die macht kopen met de miljoenen die ze tot hun beschikking hebben.

ONZE POLITIE

Een sterke politie is nodig om die criminelen aan te pakken. Maar de centralisatie van alle korpsen in de Nationale Politie vanaf 2013 heeft voor grote problemen gezorgd. Een onderzoeksc commissie onder leiding van Wim Kuijken heeft geanalyseerd wat er gebeurd is. Een van de conclusies die deze trekt is: 'Er moest veel tegelijkertijd, het gewone werk moest doorgaan, en er was veel operationele drukte terwijl er nauwelijks geld, tijd en ruimte beschikbaar waren gemaakt om de reorganisatie zelf haar beslag te laten krijgen.' Er was dan ook een grote reorganisatie, die gepaard ging met een bezuiniging van maar liefst 230 miljoen euro.

Nederland is niet het enige land dat recent de politie centraliseerde. Ook in Zweden is een Nationale Politie opgetuigd. De Zweedse professor in de rechtsgeleerdheid Bo Wennström noemt deze hervorming een 'faliekante mislukking'. Voorzitter van de Nederlandse Politiebond Jan Struijs stelt dat de problemen met de Zweedse Nationale Politie erg vergelijkbaar zijn met de Nederlandse. Er is volgens hem in beide gevallen sprake van onderbezetting vanwege

een abrupt doorgevoerde reorganisatie die samenging met een forse bezuiniging.

Terwijl een parallelle drugseconomie groeit, hebben we onze politie dus verzwakt. Een van de effecten van de reorganisatie is geweest dat de politie nog minder in buurten aanwezig is. Terwijl dat een belangrijke plek is om aan informatie te komen. Ook criminelen wonen immers ergens. Pieter van Vollenhoven, voorzitter van de Stichting Maatschappij en Veiligheid, noemt dit een groot probleem. Om de openbare orde te handhaven zetten gemeenten volgens Van Vollenhoven steeds meer buitengewoon opsporingsambtenaren (boa's) in. 'Burgemeesters staan met hun rug tegen de muur. Zij zijn verantwoordelijk voor de handhaving van de openbare orde. Omdat inwoners

soort gemeentepolitie.’ Hij pleit er daarom voor om de gemeentelijke boa’s bij de Nationale Politie onder te brengen als politiesurveillant. Waarbij de burgemeester en officier van justitie in plaats van de Nationale Politie beslissen hoeveel politiemensen er in de gemeente nodig zijn. Zo komt er ook weer meer informatie van de straat bij de politie terecht.

ONGELIJKHEID EN ONVEILIGHEID

De veiligheid in een land heeft niet alleen te maken met de sterkte van de politie. Door het baanbrekende onderzoek van epidemiologen Richard Wilkinson en Kate Pickett weten we dat inkomensongelijkheid ook een rol speelt. In hun boek *The Spirit Level* gaan Wilkinson en Pickett in op de effecten van ongelijkheid op een samenleving. Ze laten zien dat samenlevingen met een grotere inkomensongelijkheid onveiliger zijn. Hoe ongelijker de samenleving is wat betreft inkomen, hoe meer moorden er plaatsvinden, hoe meer pesten onder kinderen voorkomt en hoe meer mensen er in de gevangenis zitten.

Wilkinson en Pickett verklaren het verband tussen ongelijkheid en criminaliteit door status. Zij stellen dat geweldsmisdrijven vooral gepleegd worden door personen die in hun aanzien worden aangetast. Met name door mensen die weinig andere manieren zien om hun status te vergroten. En nu komt de crux: in een ongelijkere samenleving is aanzien belangrijker. Daarom, zo schrijven ze, zijn ‘ongelijkere samenlevingen, ruwere, hardere plaatsen’.

MAAR WAT DOEN WE NU?

De samenleving gelijk maken is dus een belangrijke opgave voor meer veiligheid. Dat is mooi voor de lange termijn, maar de invloed van drugs-criminelen verdwijnt er nu niet mee. Daarvoor zullen we ze beter moeten aanpakken. Van Vollenhovens voorstel om BOA’s bij de Nationale Politie te voegen lijkt een interessante stap om weer meer informatie uit de buurten bij de politie te krijgen. We krijgen dan politiesurveillanten op straat in plaats van BOA’s en dan hebben burgemeesters meer te zeggen over de politiesterkte in de gemeente dan nu het geval is.

Om de politie in de buurten aanwezig te laten zijn, eist de SP dat er geen wijkbureaus meer worden gesloten. De politie moet letterlijk dichtbij zijn om buurten veiliger te maken. Op buurtniveau kunnen ze aan waardevolle informatie over criminelen komen, maar ook het vertrouwen van mensen winnen zodat men sneller aangifte doet van misdrijven. Ook de recherche moet op volle sterkte komen. De Nederlandse Politiebond stelt in Noodkreet Recherche dat er 2000 extra rechercheurs nodig zijn om al het werk gedaan te krijgen. Oftewel criminelen aanpakken en aangiftes nagaan. Het vertrouwen van mensen in de politie en de rechtsstaat zal groeien als niet meer zoveel aangiftes op de plank blijven liggen. Om de Nationale Politie echt op de benodigde sterkte te brengen eisen de politiebonden op dit moment in totaal 4700 extra agenten.

Daarbij moeten we ook achter het criminele geld aan. Uit onderzoek van de Verenigde Naties (VN) blijkt dat de omvang van de criminele schaduw-economie in Nederland in 2003 tussen de 2,6 en de 4,3 procent van de gehele economie besloeg. Dat is nu een waarde van zo’n 18 à 30 miljard. Het is veel geld, dat we beter in de samenleving kunnen investeren dan het in criminele handen te laten. Maar als de politie crimineel geld wil afpakken, dan moet zij bewijzen dat er sprake is van strafbare feiten. Dat lukt niet altijd. Voor de Belastingdienst maakt het daarentegen niet uit of inkomen legaal of illegaal is, het moet hoe dan ook belast worden. Daarvoor hoeven ze alleen maar te bewijzen dat er inkomen is. Volgens fiscaal onderzoeker Robert van Laar kan de Belastingdienst dan ook een belangrijke rol spelen in het plukken van criminelen. Daarover zegt Van Laar in de Volkskrant: ‘De politie [...] stuurt ze voor een tijdje de bak in, maar dat beschouwen ze als bedrijfsrisico. De Belastingdienst, daar klagen ze echt over. Die kan het afpakken heel lang volhouden, waardoor criminelen het ellendige gevoel krijgen geen kant op te kunnen.’ Dan pak je criminelen waar het zeer doet, in de portemonnee.

vragen om meer blauw op straat, maar als zij van de Nationale Politie geen politiemensen krijgen, kunnen zij niet anders.’ Maar boa’s hebben niet dezelfde bevoegdheden als politiemensen. Zo kan een boa die op de bus meerijdt weinig doen tegen iemand die van buiten een stoeptegels door de ruit gooit. Ook zijn boa’s niet gewapend, terwijl ze tijdens hun werk wel in gevaarlijke situaties terecht kunnen komen.

Van Vollenhoven stelt dat de politie hierdoor ook belangrijke informatie uit de buurten mist. ‘Doel van de oprichting van de Nationale Politie was juist versnippering tegengaan. Nu ontstaat sluipenderwijs een nieuw

‘MENSEN WILLEN DAT HUN LEVEN BETEKENIS HEEFT’

Tekst: Eduard van Scheltinga en Tijmen Lucie Foto: Merlijn Doornik /HH

Aan het begin van dit millennium verdubbelde het aantal Nederlanders tussen de 25 en 35 jaar met een burn-out. Dit is nu de leeftijdsgroep die kampt met de meeste burn-outklachten. Dan slijkt ook nog eens ruim een miljoen mensen antidepressiva. Waarom kampen zoveel mensen met een burn-out en waarom doen zoveel mensen aan depressiebestrijding? De Belgische psychiater Dirk de Wachter schetst het verband met de huidige samenleving.

› **Wat is er volgens u aan de hand?**

‘Voor mij heeft die massale toename van burn-outs, die ik ook in Vlaanderen zie, niet zozeer te maken met werkdruk of met het aantal uren dat men moet presteren, maar meer met betekenis en zin. Met het gevoel van op je werk gehoord en gewaardeerd te worden. En zinvol bezig te zijn. Het is een existentiële dimensie. Dat fundamentele gevoel van betekenis te zijn is volgens mij belangrijker dan een meetbaar gevoel van werkdruk. Ik zie het gevaar dat mijn hypothese ook misbruikt kan worden door werkgevers. Zij kunnen haar immers zo interpreteren dat het prima is om de werkdruk steeds verder te verhogen, als ze maar duidelijk maken hoe betekenisvol zij het werk vinden.’

› **Waarom worden vooral jongeren en jongvolwassenen door een burn-out getroffen?**

‘Wat ik in mijn boek *Borderline Times* heb beschreven is dat zinloosheid van

het bestaan – die zich ook uit in werksituaties – een vrij recent fenomeen is in onze westerse maatschappij. Jonge mensen vragen zich af waar alles toe dient, waar we mee bezig zijn en waarom we onszelf moeten uitputten. Dat heeft te maken met de secularisering van de westerse samenleving. Met het verdampen van alle religiositeit. En het heeft te maken met het dreigende uiteenvallen van het sociale weefsel. Met het meer egocentrische bestaan van de mens en met minder verbonden zijn. Van betekenis zijn, heeft immers veel te maken met verbinding met de ander. Als wij op onszelf terugvallen, en weinig anderen hebben om mee samen te leven, dan dreigt betekenisloosheid. Dat is de laatste jaren heel erg naar voren gekomen in onze maatschappij. Het gebrek aan zingeving gaat gepaard met een gebrek aan verbinding. Dat zit op alle niveaus van de samenleving: van relaties tot vrienden, tot burens, tot collega’s.’

› **Wat bedoelt u met het uiteenvallen van het sociale weefsel?**

‘De verbindingen die mensen een generatie geleden aangingen in hun sociale leven waren veel sterker en duurzamer. Nu zijn hobby’s en vrijetijdsbesteding veel meer een eigen keuze en individueler. Op zichzelf is dat geen probleem, maar dat wordt het wel als we meer en meer geïsoleerd dreigen te raken in het leven. Juist wanneer we het moeilijk hebben, is de verbinding met de ander zo belangrijk. Als die duurzame

verbindingen verdwijnen, dreigen mensen verder af te glijden naar de marginaliteit. Uit het sociale en uit het economische weefsel.’

› **Je hebt dus minder mensen op wie je in geval van nood kunt terugvallen?**

‘Dat komt ook door een efficiëntiecultuur. Zo is er voor mensen met weinig opleiding, ambities en talenten die voorheen een waardige functie bekleedden bij staatsinstellingen als de spoorwegen, het leger of de post, tegenwoordig geen plaats meer. Zij dreigen buiten de boot te vallen, omdat de samenleving steeds hogere eisen aan hen stelt.’

› **Toch heeft niet iedereen last van een depressie of een burn-out. Zit er ook niet een belangrijke genetische component bij?**

‘Natuurlijk, elk mens is een genetisch en fysiologisch wezen. Wat een beschaafde samenleving moet doen is een brede invulling geven aan normaliteit. Daarmee wil ik zeggen dat je zoveel mogelijk mensen binnen de samenleving moet houden in functies waar zij waardigheid aan ontlelen. Werk is heel belangrijk voor je identiteit. Als je niet werkt, wordt een waardig en een zinvol bestaan erg moeilijk.’

› **Waarom is het voor mensen zo belangrijk om een zinvolle bijdrage aan de maatschappij te leveren?**

‘In tegenstelling tot dieren hebben wij behoefte aan betekenis en zin. Omdat we weten dat we sterven, willen wij dat ons leven betekenis heeft. De mens wil betekenisvol zijn voor de ander.’

› **Hebben het gevoel van leegte en de toename van het aantal mensen met een burn-out niet te maken met de opkomst van het neoliberalisme vanaf de jaren tachtig?**

‘Ik wijt de toename aan de consumptiemaatschappij en het feit dat we

‘Hoe meer ikkigheid, hoe meer vervreemding van elkaar’

‘Onze vrije tijd is mogelijk nog drukker dan onze werktijd’

steeds maar streven naar meer. En aan een efficiëntiemaatschappij waarin verloren tijd als kwalijk wordt beschouwd. Men kan dat neoliberaal noemen, maar ik ben daar voorzichtig mee want het is een politieke term. Het heeft te maken met een cultuur die erop gericht is dat het leven leuk moet zijn, terwijl ik vind dat het leven zinvol moet zijn. Ik wil mijn visie graag over partijpolitieke grenzen heen tillen, want ik denk dat mijn discours voor alle politieke stromingen belangrijk is.’

› Komt uw boodschap bij de verschillende politieke stromingen aan?

‘Tot mijn genoegen word ik in Vlaanderen van vrij links tot redelijk rechts uitgenodigd. Mijn discours wordt op zijn minst gehoord, krijgt invulling en er wordt over nagedacht.

Dat is ook de ambitie die ik koester. Hoe kan men over partijpolitieke grenzen heen beginnen met nadenken over die druk die blijkbaar op gewone mensen ligt en die mensen ook op zichzelf leggen? We willen altijd maar bezig zijn. Onze vrije tijd is mogelijk nog drukker dan onze werktijd. Dat kunnen we niet alleen aan de werkgever wijten. We moeten ook naar onszelf kijken.’

› Leiden de consumptiemaatschappij en het gevoel van leegte ook niet tot vervreemding?

‘Ja, zonder twijfel. Hoe meer “ikkigheid”, hoe meer vervreemding van elkaar. Terwijl de sleutel van het samenleven ligt in het meer toelaten van de ander, van andere ideeën en van zaken die we lastig vinden. En het is die sleutel die we niet gebruiken. Het is een paradox.’

› Als we solidariteit sterker organiseren, zoals het geval was in de verzor-

gingsstaat, kunnen wij dan zorgen voor meer empathie?

‘Het solidaire in de mens – dat in elke mens aanwezig is – moet kansen krijgen. Dat moet van onderop ontstaan. Vanuit de gemeenschap. Dat is wat leiders, de verantwoordelijken in de maatschappij, moeten doen. Kaders creëren waarin het solidaire van de mens een kans krijgt.’

Dirk de Wachter is psychiater en hoogleraar Systeem- en Gezinstherapie aan de Katholieke Universiteit Leuven. Hij brak door in België met zijn boek *Borderline Times* (2012) waarvan meer dan honderd-duizend exemplaren zijn verkocht. Hij uit daarin kritiek op de westerse samenleving, die volgens hem zou voldoen aan de negen criteria van borderline.

‘WE ZIJN GEEN KATTEN’

Tekst: Ron Meyer Illustraties Nenad Mečava en Len Munnik

Een tijd van onbegrip en onbehagen vraagt om een grondige analyse van de staat van ons land. Daarom sprak ik een jaar lang met vooraanstaande denkers, onder wie Bas Heijne, Geert Mak, Roxane van Iperen, Jan Terlouw, David van Reybrouck, Rianne Letschert, Ahmed Aboutaleb, Paul Verhaeghe en Mirjam de Rijk. Zij deelden hun kritische kijk op onze samenleving en daaruit rijst ook een inspirerend perspectief, weergegeven in het boek *Grip*.

Kapucijnapen zijn in allerlei opzichten net als mensen. Ze vinden druiven doorgaans lekkerder dan komkommers. Wie twee kapucijnapen stukjes komkommer geeft in ruil voor steentjes, ziet de dieren de stukjes groente oppeuzelen. Als dan echter een van de apen in ruil voor een

steentje een druif krijgt van de proefleider, is er een fascinerend tafereel te zien. De aap die slechts de komkommer krijgt, ontsteekt in woede. Eerst wordt het stukje komkommer naar de veroorzaker van het onrecht gesmeten, daarna wordt er getest of er iets mis is met het betaalmiddel, door de steen hard tegen de muur te slaan. Wanneer in een nieuwe poging de ene aap opnieuw komkommer en de ander opnieuw een druif krijgt, is de benadeelde aap het spuugzat. Het filmpje van dit onderzoek is ruim 25 miljoen keer bekeken. De onderzoeker is Frans de Waal, internationaal befaamd bioloog en primatoloog. In 2007 werd De Waal door het Amerikaanse tijdschrift *Time* geschaard onder de *Time 100: the People Who Shape Our World*, een lijst van honderd invloedrijke kunstenaars, wetenschappers en denkers. De Waal

heeft niet alleen bij kapucijnapen, maar ook bij veel andere dieren het bestaan van empathie bewezen. Zijn onderzoek toont zelfs aan dat de dieren die bevoordeeld worden op enig moment het voordeel weigeren, totdat hun soortgenoten het ook krijgen. Een ‘overcompensatie’ die niet per se plaatsvindt omwille van rechtvaardigheid op zich, maar om de vruchten te plukken van voortgezette samenwerking.

Empathie is het vermogen om je in de situatie van de ander te verplaatsen. De Waal werpt met zijn vele onderzoeken een interessant licht op een aantal theorieën: de evolutietheorie, het sociaal darwinisme, *homo homini lupus est* (de gedachte dat de mens in wezen een wolf is voor zijn medemens). Hij noemt die veronderstelde aard van de mens zelfs een ‘aanvechtbare verkla-

ring over onze soort die gebaseerd is op onjuiste aannames over een andere soort'. Immers: ook dieren kennen empathie. Als er al sprake is van een *survival of the fittest*, dan is die meer gebaseerd op samenwerking dan op onderlinge concurrentie.

'Wat kunnen we met die wetenschap?', vraag ik Frans de Waal. 'De mens is niet "gemaakt" door evolutie voor grootschalige anonieme samenlevingen. Principes van delen en gelijkheid worden wel gevolgd in kleinschalige samenlevingen. Dat is waar de vergelijking met apen werkt. Dit betekent dat we in grote samenlevingen gelijkheid zullen moeten forceren, want de dagelijkse psychologie wil het mogelijk wel, maar krijgt het niet voor elkaar,' reageert De Waal. We zijn dus niet de kille winstjagers voor wie sommige economen ons houden. In zijn boek *Een tijd voor empathie: Wat de natuur ons leert over een betere samenleving*, schrijft De Waal: 'Een samenleving die louter op egoïstische motieven en de krachten van de markt stoelt, kan misschien rijkdom voortbrengen, maar niet de eenheid en het vertrouwen die het leven de moeite waard maken.'

'We zijn sociale wezens. De eerste straf voor een kind is uit de groep te worden gezet. In de hoek', valt Paul Verhaeghe met de deur in huis. Verhaeghe is hoogleraar klinische psychologie en psychoanalyse aan de Universiteit van Gent. Ik reed vanuit Heerlen naar de prachtige hoofdstad van Oost-Vlaanderen. 'We hebben autonomie in verbondenheid nodig. We worden ziek en boos van eenzaamheid of ongelijkheid,' zegt Verhaeghe

op zijn werkkamer aan de Henri Dunantlaan in Gent.

Verhaeghe pakt uit. Drie op de tien jongeren voelt zich langere tijd depressief. Ook angsten, somberheid en eenzaamheid komen veel voor onder jongeren. 'Depressie wordt volksziekte nummer één. Dat zegt de Wereldgezondheidsorganisatie. We gaan gebukt onder de prestatie maatschappij, ze laat ons permanent aan stress blootstaan. Stress is geen modeverschijnsel, maar een medisch meetbaar fenomeen. Het probleem van stress is dat het niet één maar vele ziektes kan veroorzaken. Van diabetes tot hartproblemen.'

'Mensen zijn een product van de omstandigheden', zegt Verhaeghe. 'Ken je het Marshmallow-onderzoek van Stanfordprofessor Walter Mischel?' Verhaeghe stuurt me het onderzoek toe en ik verdiep me in de sociaal psycholoog en zijn marshmallows. In 1960 doet Mischel onderzoek bij een aantal kleuters met een bijzondere proef: ze krijgen de keuze tussen één marshmallow nu, of twee marshmallows als ze een kwartiertje wachten. De beelden op YouTube zijn een regelrechte aanrader: kleuters die hun neusjes, mondjes en handjes amper van die ene marshmallow af weten te houden. Sommigen houden vol en krijgen de extra marshmallow, anderen gaan voor directe bevrediging van hun marshmallow-verlangen. Mischel zal de proefpersonen veertig jaar lang volgen. De kleuters die zelfbeheersing aan de dag legden, blijken het op volwassen leeftijd op vele gebieden beter te doen. Ze zijn gezonder, doen het beter op school en zijn gelukkiger. Later onderzoek zal

aantonen dat zelfbeheersing geen aangeboren kenmerk is, maar een wisselwerking tussen het individu en de omgeving. En dat de mate van zelfbeheersing ook nog eens kan veranderen gedurende een mensenleven. Nog interessanter wordt het wanneer zo'n vijftig jaar later de proefopzet wordt aangepast. De ene groep kinderen krijgt te maken met een bewust onbetrouwbare proefleider. De andere groep met eentje die wel deed wat hij beloofde. Daarna komen in beide groepen de marshmallows – en de wonderlijke taferelen die bij zelfbeheersing horen – in het spel. De uitkomst? De eerste groep grijpt veel vaker direct naar de eerste marshmallow dan de tweede groep kinderen. Kinderen die te maken krijgen met onbetrouwbare volwassenen in een onzekere omgeving zullen het zekere voor het onzekere nemen en voor de directe bevrediging kiezen.

Hoe onzekerder de omstandigheden en omgeving, des te meer zullen mensen kiezen voor kortetermijnwinst. Ook de stemming en de opvoeding blijken van invloed. Stress en droefheid zijn geen aanraders, een kind aan z'n lot overlaten of juist autoritair opvoeden evenmin. Ouders die hun kinderen binnen een veilige omgeving aanmoedigen en helpen om zelf problemen op te lossen, bieden de beste garantie voor de ontwikkeling van zelfbeheersing. En die zelfbeheersing is een stevige basis voor een goed leven.

In Gent vraag ik Paul Verhaeghe wat dit betekent voor onze huidige maatschappij. Zijn antwoord zal nog lang door mijn hoofd schieten. 'Onze prestatie maatschappij zorgt niet

'Het is niet het bewustzijn van de mensen dat hun zijn, maar omgekeerd hun maatschappelijk zijn dat hun bewustzijn bepaalt.' – Karl Marx

alleen voor stress en onzekerheid, maar probeert het individu los te maken van de groep. Ik gebruik geen ethisch argument, maar biologische en sociologische: we worden ziek. We zijn geen solitaire wezens. We zijn geen katten.'

Als het niet in onze biologische aard ligt, omdat de mens een sociaal wezen is, hoe zijn we dan in deze sterk geïndividualiseerde samenleving terechtgekomen?

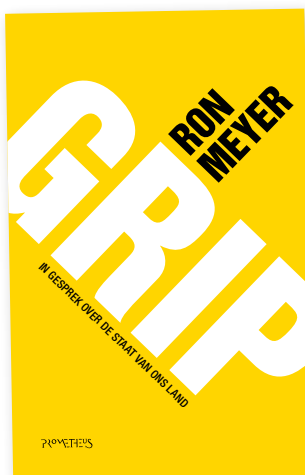
Het was afgelopen jaar een van de belangrijkste vragen die ik stelde aan honderd gesprekspartners. Van wetenschappers tot sporters, tot schrijvers, tot burgemeesters, tot film- en theatermakers. Tot mijn grote geluk werd er op vrijwel al mijn verzoeken om te praten over de staat van het land welwillend gereageerd, en zo kwam ik in een jaar tijd in gesprek met honderd zeer interessante mensen op bijzondere plekken. Van het dakterras van het

Muziekinstrumentenmuseum in Brussel tot het Bisschoppelijk Paleis in Den Bosch. Van een voetbalstadion tot een bouwput. Van een wijnlokaal in

Amsterdam tot het stadhuis in Rotterdam. Dat de deur zo vaak zo enthousiast openging, was een grote meevaller. Toen ik in het bestek van een week gesprekken had met zowel een bisschop, een vakbondsleider als twee generaals, dacht ik even: in sommige landen zouden nu geruchten over een *coup d'état* gaan rondzingen. Het werden zeer boeiende ontmoetingen, die mij enorm hebben geholpen om een completer beeld van Nederland te krijgen.

Van de problemen die we ondervinden, van de oorzaken, maar bijna elke keer ging ik weer optimistisch en geïnspireerd van tafel. Want hoe scherp problemen ook werden neergezet, vrijwel niemand bleek echt pessimistisch. Vaak bezorgd, maar enkele keer erg bezorgd, maar niemand zei: hou maar op, we zijn verloren. Er was altijd het perspectief van een betere toekomst, en de overeenkomst in gedachten was steeds weer: samen kunnen wij er echt wel iets moois van maken. Als we de ieder-voor-zich-mentaliteit en de marktmanie terugdringen, kunnen we een land verwezenlijken dat we met trots aan de volgende generaties kunnen overdragen.

Het hieruit voortvloeiende boek *Grip: In gesprek over de staat van ons land*, is geen blauwdruk voor dagelijks politiek handelen. Het is een verkenning van de staat van ons land. Een aanzet tot discussie op grond van een zoektocht van ruim een jaar. Een analyse die vier terugkerende thema's kent: wetenschap, visie en grote verhalen, kapitalismekritiek en de noodzaak van échte solidariteit. Luisteren, kijken en nadenken over de staat van het land is ontzettend belangrijk. Maar alleen als we vervolgens de mouwen opstropen en aan het werk gaan. Wie je ook bent, waar je ook woont en wat je ook doet. Bemoei je met je wijk, je werk en je wereld. Wie grip wil, zal moeten grijpen. Wie begrip wil, zal moeten begrijpen.

Grip, in gesprek over de staat van ons land, van Ron Meyer, is te koop in de boekhandel en te bestellen via de SP-webshop.